

ISBN 978-83-63877-86-6

ISBN 978-83-92343-83-7

Muzyka ocalona. Łowickie 1952. 1959.

**Nagrania archiwalne tradycyjnej muzyki regionu łowickiego
ze Zbiorów Fonograficznych Instytutu Sztuki PAN**

Jacek Jackowski

Zarys historii badań etnograficznych i etnomuzykologicznych nad regionem łowickim

Łowickie nie od razu zostało dostrzeżone jako odrębny subregion Mazowsza. Oskar Kolberg podzielił Mazowsze pod względem etnograficznym. Łowickie, którego wówczas autor nie wyróżnił jako osobnego regionu, znajdowało się w zachodniej części tzw. Mazowsza Polnego, pomiędzy Ziemią Sochaczewską a Łęczykiem (Kolberg 1963a, 1963b, 1969). Jako odrębny region pojawiło się Łowickie w późniejszych badaniach etnograficznych. Badacze zwracali uwagę na charakterystyczną grupę etnograficzną zamieszkującą tereny dawnego Księstwa Łowickiego. Ta odrębna grupa wykształciła się pod wpływem szczególnych uwarunkowań społecznych i historycznych. O odrębnej grupie Mazurów, zamieszkujących tereny Mazowsza zwane Księstwem Łowickim, czyli Księżakach wspomnieli Adam Fischer, Jan Stanisław Bystron oraz współczesny badacz Janusz Kamocki (Fischer 1926, 1934: 127, Bystron 1925: 14-15, 1947: 23, 30, Kamocki 1991/1992: 115-116). Badacze zgodnie podkreślali, że na wyodrębnienie się grupy Księżaków istotny wpływ miało historyczne położenie omawianych terenów na obszarze dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, co przyczyniło się do większej swobody poddanych i wytworzenia większego bogactwa form

kultury ludowej. Odrębność grupy Księżaków Łowickich podkreślali w swych badaniach także dialektolodzy, wskazując na istnienie swoistych cech gwary spotykanej u tego ludu (Koneczna 1961, Nitsch 1957, Strokowska 1982, Świderska 1929, Urbańczyk 1961) oraz badacze sztuki ludowej (Pokropek 1978: 6-7, Świątkowska 1953).

Informacje o muzyce tradycyjnej, jej obecności, roli i znaczeniu w zwyczajach i obrzędach tradycyjnej wiejskiej społeczności, sposobie jej wykonywania (mannerzy wykonawcze, instrumenty, składy kapel) wreszcie o repertuarze muzycznym odnajdujemy w XIX-wiecznych pracach etnograficznych uwzględniających lub opisujących ludowe tradycje ziem Środkowego Mazowsza, w tym Łowickiego, jednak tematyka muzyczna prezentowana jest w nich zazwyczaj fragmentarycznie. Ów niedosyt informacji uzupełniają w skromnym stopniu późniejsze, powstałe już w XX wieku prace etnomuzykologiczne, dotyczące muzyki tradycyjnej omawianego regionu.

2

We wspomnianych już dwóch tomach *Mazowsza* Oskar Kolberg zamieścił informacje i repertuar zdobyte w czasie badań ludoznawczych przeprowadzonych na tym terenie (Kolberg 1963a, 1963b, 1969). Repertuar muzyczny z Łowickiego zanotowany został w miejscowościach: Chochołów, Godzianów, Kiernoż, Łowicz, Łyszkowice, Skierniewice, Tretki, Zglinna, Złaków (Kościelny i Borowy), Żychlin, Żelazna. Z tych terenów w I tomie zapisano 13 pieśni. Autor również w pierwszym tomie zamieścił opisy wesel oraz obrzędów i zwyczajów („gaik”, „okrężne”). W drugim tomie *Mazowsza* Polnego odnajdujemy ogółem zapisy około stu pieśni i melodii tanecznych. W szóstym tomie *Mazowsza*, poświęconym także m.in. Mazowszu Polnemu zamieszczono 75 zapisów melodii tanecznych z Łowickiego oraz 33 pieśni. Kilka melodii wokalnych i instrumentalnych zanotowanych przez Kolberga w Łowickiem znalazło się później w śpiewniku krajoznawczym *Od Tatr do Baltyku* – wyborze polskich melodii ludowych dokonany przez Adolfa Chybińskiego (Chybiński 1950: 100, 1951: 52, 55, 57).

Prace nie do przecenienia w zakresie badań i popularyzacji kultury ludowej Księżaków prowadziła Aniela Chmielińska, twórczyni Muzeum Etnograficznego

Ziemi Łowickiej powstałego w 1908 r. (Chmieleńska 1913a: 1-2, Wegner 1959: 20-24, Świątkowscy 1968: 89), dziś znajdującego się pod opieką Muzeum Narodowego w Warszawie. W centrum jej zainteresowań było badanie odrębności i oryginalności kultury łowickiej. Przedstawicielka inteligencji miasta Łowicza (jej mąż był znanym lekarzem), przyjaźniła się i współpracowała z Władysławem Tarczyńskim i Romualdem Oczykowskim¹, pierwszymi oświatowcami Księstwa Łowickiego, należącymi do tzw. „Czterdziestki”, tajnego związku miłośników ludu. Aniela Chmieleńska przebywała wiele lat wśród mieszkańców wsi księżaczkich, obserwując i dokumentując przejawy różnorodnych stron życia ludu. Jej prace (Chmieleńska 1913b, 1923, 1924, 1925) stanowią bogate źródło informacji o historii, obrzędowości, stroju, sztuce ludowej, a nawet o osobowości Księżaków. Autorka nie pominęła informacji o muzyce łowickiej, pieśniach, składzie kapel, tańcach.

Na specjalne zaproszenie bywała gościem w chatach łowickich u znajomych gospodarzy w czasie uroczystości rodzinnych, tj. wesela i chrztu. [...] Na zabawach tych zapisywała słowa pieśni ludowych związanych ze zwyczajami rodzinnymi – przeważnie improwizowane na poczekaniu i śpiewane przez młodzież (Chmieleńska 1963: 43-44).

W opisach wesela łowickiego autorka przytoczyła teksty pieśni i przyspiewek w porządku rozwoju akcji obrzędu. Odnajdujemy tu także 2 przykłady nutowe krótkich przyspiewek weselnych (Chmieleńska 1913b: 90, 105)².

Idee i badania Anieli Chmieleńskiej w Muzeum w Łowiczu kontynuowali Anna i Henryk Świątkowscy (Świątkowska, Świątkowski 1996). Szerokie spektrum zagadnień dotyczących kultury ludowej poruszanych w pracach obu autorów obejmuje też problematykę muzyczną. Świątkowscy, opierając się na dotychczasowych pracach etnograficznych, uzupełniali wiedzę o własne, cenne badania i dokumentację w terenie, podczas których zdobywali informacje od najstarszych

¹ Romuald Oczykowski w Łowiczu założył pierwszą księgarnię i był zwolennikiem idei edukacji wsi.

² Dokładną bibliografię prac Anieli Chmieleńskiej przytacza jej córka (Chmieleńska 1963).

ludzi, żyjących w drugiej poł. XIX w., pamiętających tradycje swych rodziców i dziadków. Wątki muzyczne, z zapisem nutowym melodii pieśni i utworów instrumentalnych stanowią ważną część prac Świątkowskich. Autorzy uzupełniali w ten sposób prace swych poprzedników, którzy podawali zazwyczaj tylko teksty pieśni, bez melodii. Henryk Świątkowski, którego większość prac dotyczy głównie dziejów historyczno-politycznych ziem byłego Księstwa Łowickiego oraz sztuki ludowej, opublikował, obok historii regionu, szczegółowy opis dawnego wesela łowickiego (Świątkowski 1961: 38-58). Autor przytoczył tu informacje i pieśni (teksty i 13 melodii) uzyskane od najstarszych mieszkańców wsi powiatu łowickiego³. Anna Świątkowska, zajmująca się głównie tradycyjnym strojem i sztuką ludową Księżaków oraz zwyczajami i obrzędami wsi łowickiej, podobną pracę o weselu łowickim opublikowała w „Biuletynie Polskiego Towarzystwa Etnochoreologicznego” poświęconym Ziemi Łowickiej (Świątkowska 1994: 51-69)⁴. Większą wartość dokumentalno-naukową ma jednak praca o zwyczajach i obrzędach rodzinnych Łowickiego, w której znalazły się, oprócz cennych opisów muzycznych praktyk, instrumentów i tańców, przykłady muzyczne 17 pieśni⁵ (kołysanki, pieśni miłosne i weselne). Podano tu także dokładny indeks informatorów z danymi, dotyczącymi ich roku urodzenia i miejsca zamieszkania. Inna praca o zwyczajach i obrzędach dorocznych regionu (Świątkowska 1976) zawiera cenne wzmianki o muzyce i śpiewie tradycyjnym. Brak tu jednak przykładów muzycznych, autorka podaje tylko teksty.

Od drugiej połowy XX w. gruntowne studia nad kulturą ludową środkowego Mazowsza w granicach ówczesnego województwa łódzkiego prowadzili naukowcy i pracownicy Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi.

³ Teksty muzyczne zanotował Jerzy Olszewski. Przykłady muzyczne opatrzone są informacją o tempie wykonania i proveniencji.

⁴ Przykłady muzyczne pozbawione są jednak danych o proveniencji, a tempa wykonania określone są ogólnie.

⁵ Transkrypcje muzyczne wykonał Marian Moskwa. Wiele pieśni (nie wszystkie) uzupełniono informacjami, gdzie zostały one zanotowane, określenia tempa są precyzyjne.

Publikacje ukazywały się regularnie w wydawnictwach Muzeum: „Łódzkie Studia Etnograficzne” (od 1959 r.) oraz „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi” (Seria Etnograficzna, od 1957 r.). Wątki muzyczne z Mazowsza Łowickiego uwzględniał Jan Piotr Dekowski, pedagog, wieloletni kustosz wspomnianego Muzeum Łódzkiego. Choć naukowiec koncentrował swą uwagę głównie na południowych krańcach Mazowsza, poświęcił także wiele uwagi Łowickiemu (Dekowski 1968, 1970a, 1970b, 1973a, b, 1974, 1975, Szram 1970). W wielu pracach opisywał on obrzędy i zwyczaje środkowego Mazowsza, uwzględniając także sytuacje muzyczne, uczestnictwo i rolę muzyki w zwyczajach i obrzędach, charakterystykę postaci wykonawców, opisy narzędzi muzycznych i instrumentów, oraz przytaczając zapisy melodii pieśni (nagrywanych podczas badań terenowych lub np. podczas Wielkiego Folklorystycznego Konkursu Ziemi Łódzkiej, odbywającego się niemal rokrocznie od 1957 r.⁶), których transkrypcji dokonała Bronisława Dekowska. Spośród prac powstałych w Łódzkim Muzeum Etnograficznym należy wspomnieć także o pracach Ireny Lechowej. Dotyczą one tematu obrzędowości w Łowickiem (Lechowa 1967). W podsumowaniu

Zofia Jędrachowicz ur. w 1908 r.
Złaków Borowy [nagr. 6, 22, 90]

⁶ W Zbiorach Fonograficznych Instytutu Sztuki PAN znajdują się nagrania fragmentów Konkursu Kapel Ludowych, który odbył się w Łodzi 10 czerwca 1957 r. (sygn.: T2319-T2322). Nagrano wystąpienia sześciu zespołów, m.in.: Kapeli Rośnińskich z Michowic, Głanowskiego z Raduczy, Łatoszewskiego z Chaśna. W 1967 roku w festiwalowym jury zasiadła Jadwiga Sobieska, reprezentująca Instytut Sztuki PAN. Na niniejszej płycie prezentujemy kilka z tych nagrań [20, 54, 79, 87].

Władysława Warszawska ur. w 1917 r.
Chlebowice [nagr. 73]

informacji i materiału zebranego w 1969 r. na Wielkim Folklorystycznym Konkursie Ziemi Łódzkiej (Lechowa 1970: 61-104) odnajdujemy kilka wzmianek dotyczących Łowickiego.

Opisy zwyczajów, obrzędów, zabaw, praktyk religijnych z uwzględnieniem w nich elementów muzycznych odnajdujemy także w pracach Bohdana Baranowskiego, który opisywał historię kultury ludowej ziem Polski Środkowej (Baranowski 1971).

Repertuar muzyczny wybrany z tomów *Mazowsza Polnego* Oskara Kolberga (481 pieśni) posłużył jako materiał do wnikliwych badań Jana Stęszewskiego nad morfologią rytmów mazurkowych (Stęszewski 1959, 1960). Charakteryzując strukturę rytmów mazurkowych jako dominujące i charakterystyczne na tym terenie zjawisko rytmiczne, Jan Stęszewski wskazał

na pewne regularne i stałe cechy. Wnioski autora należy uznać za podstawowe dla badań właściwości metro-rytmicznych *Mazowsza Polnego*. Tendencje i prawidłowości wykazane przez Stęszewskiego można uznać za charakterystyczne dla spotykanych na Mazowszu Polnym melodii tanecznych i przyśpiewkowych, w których występują rytmy mazurkowe. Wyróżniwszy powyższe cechy muzyczno-rytmiczne *Mazowsza Polnego* Stęszewski zaliczył pod względem etnomuzycznym ów teren do wielkiego kompleksu środkowopolskiego⁷.

⁷ Podobne wnioski odnajdujemy w pracy Ludwika Bielawskiego *Rytmika polskich pieśni ludowych*, Kraków: 1970, w której autor analizuje rytmikę polskich pieśni ludowych: „Duże nasilenie rytmów trójmiarowych, idąc od zachodu, obejmuje swym zasięgiem Łużyczan, Czechów i Morawian, większość obszarów Polski, zwłaszcza zachodniej i centralnej. Dalej na wschód ilość melodii trójmiarowych stopniowo maleje, a na południu przechodzi w obszar bezwzględnej hegemonii dwumiaru.

Na podstawie repertuaru zawartego we wzmiankowanych już tomach dzieła Oskara Kolberga powstała w 1969 r. w warszawskim Instytucie Muzykologii praca magisterska Elżbiety Jarząbkowskiej pod kierunkiem Ludwika Bielawskiego i Anny Czekanowskiej na temat oprawy muzycznej wesel Mazowsza Połnego. W pracy tej podjęto próbę klasyfikacji i interpretacji repertuaru weselnego, także z regionu Łowickiego.

Mazowsze Łowickie znalazło się dość wcześnie, bo już 1929 r., w orbicie zainteresowań Jadwigi Pietruszyńskiej (Sobieskiej), która wówczas jeszcze jako studentka muzykologii na Uniwersytecie Poznańskim zapisywała pieśni ludowe w Łowickiem (Dahlig 2002: 23-38). Systematyczne badania i dokumentacja fonograficzna Łowickiego były prowadzone podczas ogólnopolskiej Akcji Zbierania Folkloru Muzycznego 1952 r. W drugim tomie *Wyboru polskich pieśni ludowych* znalazły się transkrypcje pieśni z Łowickiego zapisane w oparciu o materiał dźwiękowy uzyskany w czasie nagrań w 1952 r.⁸ Na podstawie zebranych informacji i materiału Jadwiga Sobieska na łamach „Łódzkich Studiów Etnograficznych” (Sobieska 1970: 61-73) dokonała porównania cech muzycznych grup etnograficznych, zamieszkujących tereny ówczesnego województwa łódzkiego. W artykule tym znajdujemy porównawcze uwagi i informacje etnomuzykologiczne dotyczące m.in. Łowickiego i Rawskiego z uwzględnieniem wyników wspomnianych analiz Jana Stęszewskiego. Autorka zwraca uwagę na niejednorodność muzycznego obrazu terenów województwa łódzkiego, w skład którego wchodzi główne grupy etnograficzne Księżaków łowickich, Łęczycan, Sieradzan i grupy drobniejsze: kutnowska, skierniewicka, wieluńska, rawska, tomaszowska i piotrkowska. Sobieska podkreśla także fakt przenikania między grupami wątków tekstowo-melodycznych i powstawania wariantów pieśni.

7

[...] Najbardziej charakterystycznymi upostaciowaniami trójmiarowymi w Polsce są rytmy mazurkowe [...] (Bielawski 1970: 121-122).

⁸ W omawianym zbiorze, w rozdziale pt. *Łowickie* zamieszczono 20 zapisów melodii i tekstów charakterystycznych dla regionu.

Wątki treściowe słownych tekstów pieśni i wątki melodyczne krążą między tymi grupami i wymieniają się wzajemnie. Analogiczne treści słowne ubierane są w różnych stronach województwa w różne wątki muzyczne a wspólna myśl melodyczna doznaje z kolei modyfikacji, gdy krążąc z ust do ust kojarzy się z różnymi tekstami słownymi [...] Tworzą się na tej drodze warianty, czyli odmiany podstawowej myśli muzycznej, raz blisko spokrewnione, niemal bliźniacze, raz bardzo odległe, jakby niespowinowaczone (Sobieska 1970: 64).

W zjawisku wariantowości należy dopatrywać się indywidualnych, subregionalnych cech muzycznych. Autorka załącza w omawianym artykule przykłady muzyczne w postaci transkrypcji nagrań pochodzących z prywatnych zbiorów Mariana Sobieskiego.

Władysława Warszawska (z lewej)
ur. w 1917 r. Chlebowice [nagr. 73]

Teoretyczne uwagi na temat specyfiki muzyki tradycyjnej regionu Łowickiego sformułował Marian Moskwa. Absolwent PWSM w Warszawie (współpracował z Jadwigą i Marianem Sobieskimi), związany z Ziemią Łowicką (urodził się w Sielcach, pow. Skiernewice), koncentrował się w swej pracy artystycznej i dokumentacyjnej na muzyce regionu Łowickiego. Niestety, większość jego cennego dorobku wciąż czeka na wydawcę. Informacje i repertuar gromadzone i dokumentowane przez Moskwę pochodzą wprost od ludu łowickiego. Zebrał on ponad 600 autentycznych pieśni ludowych, w większości nagranych na 200 taśmach magnetofonowych (które podobno uległy zniszczeniu). Część zbioru została przetranskrybowana i wydana, m. in. we współpracy z Anną Świątkowską (Świątkowska 1976). We wprowadzeniu do pracy o mu-

zyce i tańcach łowickich Marian Moskwa (Moskwa 1994) uwypatnia odrębność i odmienność Łowickiego jako subregionu muzycznego Mazowsza. Moskwa zestawiał najważniejsze, a zarazem reprezentacyjne cechy tradycyjnej muzyki łowickiej, oraz sklasyfikował według gatunków repertuar pieśniowy spotykany na Mazowszu Łowickim. Autor zwrócił także uwagę na muzykalność ludu łowickiego, jego wrażliwość oraz inwencję twórczą w wykonaniu. Dopełniając charakterystykę muzyczną regionu łowickiego, Moskwa podaje tańce spotykane w Łowickiem wraz z krótką charakterystyką oraz informacjami o muzyce instrumentalnej (instrumenty, kapele)⁹. Wspomniane wyżej prace Jadwigi Sobieskiej i Mariana Moskwy oraz książka *Łowickie a Rawskie. Muzyczne subregiony Mazowsza* autora niniejszego tekstu (Jackowski 2007a, 2007b) są jak dotąd jedynymi etnomuzykologicznymi pracami poświęconymi ogólnej charakterystyce muzyki regionu Łowickiego.

Szczegółowe badania terenowe nad tradycyjnym tańcem Mazowsza od lat sześćdziesiątych XX w. prowadziła Grażyna Dąbrowska. Numer 5/1994 „Biuletynu Polskiego Towarzystwa Etnochoreologicznego”, periodyku, którego redaktorem była badaczka, w całości został poświęcony kulturze Ziemi Łowickiej.

W 1996 roku Radiowe Centrum Kultury Ludowej rozpoczęło projekt wydania serii *Muzyka Źródeł* – antologii polskiej muzyki ludowej. Uzupełnieniem nagrań muzyki tradycyjnej na płytach poświęconym regionom etnograficznym Polski są komentarze autorstwa etnomuzykologów. Nagrania z regionu Mazowsza opatrzone komentarzem Marii Baliszewskiej i Anny Szotkowskiej podzielone zostały na grupy reprezentujące subregiony. Wyszczególniono także Łowickie i Skierniewickie – jako region przejściowy między Łowickiem i Rawskiem (należy dodać, iż Łowickie, Skierniewickie i pogranicze Łowicko-kutnowskie, jako muzyczne regiony Mazowsza wyróżnili Jadwiga i Marian Sobiescy na płycie *Polish Folk Music. Songs and Music from Various Regions*). Uwagi autorek serii

⁹ Marian Moskwa był kierownikiem artystycznym wielu stylizowanych zespołów pieśni i tańca Ziemi Łowickiej (m.in. Boczek Chełmoński, Dzierzgow, Stupia, Blichowiacy) i konsultantem muzycznym (Amatorski Zespół Regionalny im. Wł. S. Reymonta w Lipcach, Zespół Pieśni i Tańca „Sierakowice”).

Muzyka Źródeł zamieszczone w opisie nagrań dotyczą także cech wyróżniających Łowickie na tle innych subregionów Mazowsza.

Kultura Ziemi Łowickiej silnie oddziaływała na pisarzy, muzyków, artystów. Władysław Stanisław Reymont pisząc powieść *Chłopi* nie spodziewał się zapewne, że popularność dzieła utoruje specyficzną drogę rozwoju opisywanej wsi Lipce¹⁰. Na tych terenach w okresie międzywojennym działali jako nauczyciele: Tadeusz Kwaśniewski i Maria Nowicka. Odegrali oni wielką rolę w ocaleniu łowickich tradycji ludowych w formie scenicznej. W tym czasie, równoległe do badań etnograficzno-muzycznych, popularyzowano folklor w szerokich kręgach społecznych przede wszystkim poprzez teatr ludowy¹¹. W ślad za *Weselem na Kurpiach*, mieszkańcy Lipiec przygotowali *Wesele Boryny* w 1935 r., inspirowane *Chłopami* Władysława Reymonta¹². Już od 1929 r. z inicjatywy ZMW młodzież lipiecka przedstawiała wesela regionalne (Dahlig 2002: 25). Wspomniani wyżej twórcy *Wesela Boryny* uzupełniali scenariusz własnymi materiałami, używanymi od najstarszych mieszkańców wsi i okolic (Dekowski 1973b, John 1967, Piotrowski 1978, 1986). Reymont pisał swe dzieło w latach 1904-1909, obserwując wnikliwie życie ludu. Jedną ze starszych mieszkanki Lipiec wspomina, iż język *Chłopów* jest językiem, którym do dziś dnia mówią ludzie starzy (Świerzewski 1961: 25-26). Przyswojone teksty Reymontowskie wzbogacano o pieśni i tańce żywotne w aktualnym obiegu (Cywińska 1960: 244-246). Tadeusz Kwaśniewski pragnął, by widowisko ludowe uwzględniało materiały folklorystyczne zaczerpnięte bezpośrednio od lokalnej społeczności: tradycyjną muzykę, pieśń, spisywaną w terenie głównie przez Marię Nowicką¹³, i taniec

¹⁰ Obok niewątpliwie bezkonkurencyjnego dzieła literackiego Reymonta należy wymienić także powieść Karola Rybackiego (znanego drukarza łowickiego) *Księżanka Zocha* napisaną w 1916 roku.

¹¹ Pierwsze wystawienie *Wesela Łowickiego* zrealizowane przez grupę ze wsi Retki przedstawiono po raz pierwszy w 1926 r. na zakończenie Zjazdu Teatrów Ludowych w Warszawie. Kolejne inscenizacje wesel księżackich odbywały się w 1929 r., 1931 r. (por. Dahlig 1998: 334).

¹² Pierwsza wersja *Wesela Boryny* została wystawiona w 1925 r. przez uczennice Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Sandomierzu (Dahlig 1998: 334).

¹³ Według relacji siostry, Bronisławy Nowickiej (1904) Maria Nowicka była uzdolniona muzycznie:

(Dekowski 1973b: 143). Przez dziesiątki lat występów w kraju i za granicą zespół stał się niemal profesjonalnym teatrem, współpracującym na stałe z choreografami, reżyserami, scenografami, muzykami. Tym przemianom lipieckiego zespołu, powolnym modyfikacjom scenariusza od autentyzmu, przez literacką fikcję aż do sceniczności, poświęciła swój artykuł Krystyna Siwińska (Siwińska 1978). Autorka zbadała literackie źródło scenariusza, zwracając uwagę na elementy wprowadzone i utrwalane latami przez wykonawców – mieszkańców wsi.

Rozważając sprawę stosunku ilościowego elementów pochodzących z powieści Reymonta do elementów widowiska zgodnych z realiami wioskowymi można stwierdzić, że spośród wyodrębnionych w widowisku 23 elementów, 9 znalazło pokrycie z relacją Reymonta, natomiast 18 zgadza się z realiami regionu. Niektóre elementy pokrywają się (Siwińska 1978: 121).

W pracy Siwińskiej odnajdujemy także wypowiedzi najstarszych członków zespołu, relacjonujących różnice pomiędzy dawnym a współczesnym przedstawieniem – na niekorzyść tego ostatniego (Siwińska 1978: 124). Pomimo uwag kwestionujących autentyczność repertuaru, zespół stał się, i pozostaje nadal, ogniskiem życia kulturalnego wsi oraz emblematem łowickich tradycji na arenie międzynarodowej. Warto dodać, że inscenizacje tradycyjnych wesel łowickich podjęły także inne zespoły, m.in. z Boczek Chełmońskich, Zespół „Łowiczanie” Stowarzyszenia Regionalnego Wsi Urzeczce oraz zespół „Głuchowiacy” z Głuchowa. Istnieją także krótkie sztuki ludowe i obrazki sceniczne inspirowane życiem wsi łowickiej napisane przez Piotra Puczyńskiego z myślą o prezentacji scenicznej, wśród których na uwagę szczególnie zasługuje *Wesele w Księstwie Łowickim* (Puczyński 1925) z pieśniami (teksty).

W dziedzinie popularyzacji tradycyjnego łowickiego repertuaru instrumentalnego należy wymienić *Zbiór Kujawiaków, Oberków i Kujonów łowickich* opra-

cowany przez Władysława Biedrzyckiego na skrzypce, harmonię i bęben z trian-glem (Biedrzycki 1964). Są to mini-partytury dla stylizowanych kapel ludowych, których członkowie – muzycy czytają nuty. Autor zaczerpnął melodie z reper-tuaru legendarnego łowickiego muzyka Adama Radzywińskiego, z którym po-nad 30 lat grał w Kapeli Ziemi Łowickiej. Zbiór ten uzyskuje zatem charakter częściowo dokumentalny, bowiem z opracowanego muzycznie zapisu nutowego możemy odczytać tylko podstawowe informacje o repertuarze znanego łowickie-go harmonisty, nie zaś o indywidualnym stylu wykonawczym.

Wydaje się, zważywszy na wyjątkowo dużą liczbę zespołów folklorystycznych w granicach Ziemi Łowickiej i ich wielką popularność jako muzycznej „wizy-tówki” regionu, że nurt sceniczny, folklor inscenizowany, stylizowany, przetwa-rzany i udoskonalany (poprawiany) na potrzeby prezentacji scenicznej jest nurtem bardzo żywotnym i progresywnym. Pozytywnym zjawiskiem jest szerokie zainteresowanie miejscowej młodzieży aktywnym uczestnictwem w zespołach, co niewątpliwie dodatkowo wpływa na kulturę i wrażliwość młodego pokolenia. Należy jednak uważać, by kreowany przez owe zespoły (zwłaszcza młodzieżo-we) repertuar nie stracił z czasem łączności ze swym wciąż jeszcze, choć już bardzo słabo bijącym źródłem.

Tradycyjne melodie ludowe Łowickiego stały się inspiracjami lub tematami kompozycji instrumentalnych i instrumentalno-wokalnych kompozytorów, m.in.: Jana Maklakiewicza (*Tańce Łowickie* 1951, *Suita Łowicka* na sopran, chór mie-szany i orkiestrę 1948) czy Tadeusza Sygietyńskiego w opracowaniach dla ze-społu „Mazowsze”.

Dokumentacja fonograficzna łowickich tradycji muzycznych

Pierwszych, niezachowanych do dziś nagrań, dokumentujących muzyczne trady-cje ludowe na terenach m.in. Mazowsza Łowickiego dokonano w okresie między-wojennym. Rejestracji fonograficznych na wałkach Edisona oraz na tzw. płytach żelatynowych dokonywali dla Regionalnego Archiwum Fonograficznego przy Za-

kładzie Muzykologii Uniwersytetu Poznańskiego (powstałego w 1930 r.) studenci prof. Łucjana Kamińskiego (1885-1964) – twórcy idei systematycznej dokumentacji dźwiękowej polskiego folkloru muzycznego. Wśród nich należy wymienić Jadwigę Pietruszyńską-Sobieską (1909-1995), która już w 1929 r. zapisywała pieśni łowickie i Mariana Sobieskiego (1908-1967) – późniejszych kontynuatorów dzieła Kamińskiego. Druga placówka, powstała w 1934 r. – Centralne Archiwum Fonograficzne przy Bibliotece Narodowej w Warszawie, kierowane przez Juliana Pulińskiego (1908-1944), również wzbogacało swe zbiory o nagrania z Mazowsza utrwalane na wałkach fonograficznych. Jest prawdopodobne, że repertuar z okolic Lipiec nagrywała dla Centralnego Archiwum Fonograficznego na wałki woskowe Maria Nowicka, twórczyni zespołu „Wesele Boryny” w Lipcach.

Wskutek działań wojennych ogromna ilość materiału dokumentalnego zgromadzonego w obu placówkach została zniszczona. Aktualnie nie wiemy nic o zachowanych przedwojennych nagraniach muzyki tradycyjnej z Mazowsza, choć w przypadku kolekcji poznańskiej nie jest wykluczone, że zbiory zostały wywiezione na tereny Rzeszy lub rozproszone.

Znane są również epizody związane z rejestracjami radiowymi w Łowickiem. Z kwerend archiwalnych Marka Wojtyłaka dowiadujemy się np., że w 1936 r. z okazji święta miasta i obchodów jego 800-lecia gościła w Łowiczu ekipa Polskiego Radia. Redaktor Ładosz przeprowadził w Arkadii wywiad z Janem Węgnerem zaś w Muzeum Etnograficznym z Heleną Dietrichową i Janiną Strycharską oraz z burmistrzem miasta i przedstawicielami władz powiatowych. Ekipa radiowa nagrała wówczas w Łowiczu dziewięć płyt stalowych, na których znalazły się m.in. wspomniane wywiady, hejnał z wieży ratuszowej, śpiewy w wykonaniu chóru seminaryjnego, występ orkiestry 10 pułku piechoty i orkiestry straży ogniowej oraz widowisko *Łowickie w pieśni, muzyce i tańcu*. Część zarejestrowanego materiału zaprezentowano w programie radiowym już następnego dnia po nagraniu. Z opisu wynika, iż ekipy radiowe poszukiwały materiału estetycznego i opracowanego, nadającego się do emisji dla szerszego grona słuchaczy. Aspekt czysto dokumentalny schodził tu na dalszy plan. Taka tendencja w stosunku do

Zofia Jędrachowicz ur. w 1908 r.
Złaków Borowy [nagr. 6, 22, 90]

muzyki ludowej została przełamana w radio dopiero w latach 70. XX w.

Po zakończeniu II wojny światowej, Jadwiga i Marian Sobiescy rozpoczęli od nowa badania terenowe i dokumentację fonograficzną. Z myślą o odtworzeniu nagrań przedwojennych stworzono Zachodnie Archiwum Fonograficzne w Poznaniu, które dwa lata później znalazło się w strukturach Państwowego Instytutu Badania Sztuki Ludowej przy Ministerstwie Kultury i Sztuki. Pomimo braku sprzętu i pieniędzy, już w sierpniu 1945 r. powstały pionierskie nagrania na płytach. Z powojennego okresu pochodzą pierwsze zachowane nagrania melodii z Ziemi Łowickiej. Dnia 9 września 1946 r. Jadwiga i Marian Sobiescy sporządzili na miękkiej płycie typu Decelith nagranie 8 pieśni i przyśpiewek weselnych ze wsi Michowice (pow. Skiernie-

wice). J. Sobieska sama wykonała zaśpiewany i zapamiętany repertuar Petroneli Fastyn (ur. w roku 1910). Mieszkanka Michowic przebywała od osiemnastego roku życia na służbie w Warszawie i tu zetknęła się z J. Sobieską, która, zaintrygowana jej muzykalnością, słuchała pieśni ludowych oraz opowiadań o wsi. Materiał ten nie ma jednak pełnej wartości dokumentu źródłowego, ponieważ pieśni zostały odtworzone przez osobę drugą na wzór wykonania źródłowego. W roku 1957 J. Sobieska tak pisała w komentarzu do owych nagrań:

Dziś, gdy mamy za sobą setki nagrań przeprowadzonych w Łowickim – wartości tych reprodukcji umniejszają się wielokrotnie choć bynajmniej nie sprowadzają do zera. Przestuchując obecnie te nagrania – dostrzegam niewłaściwości ich strony dialektologicznej, a w pewnej mierze i strony muzycznej, za wolne tempo wykonania (Sobieska 1957, Zb. Fono. IS PAN).

W latach 1950–1954 zorganizowano ogólnopolską Akcję Zbierania Folkloru Muzycznego (AZFM). Zakrojonym na szeroką skalę przedsięwzięciem dokumentacji folkloru muzycznego na obszarze całego kraju kierował M. Sobieski, zaś pomoc techniczną zapewniło Polskie Radio. W ramach akcji stworzono ekipy terenowe działające w poszczególnych regionach. Na terenie Mazowsza działały dwie ekipy: warszawska oraz poznańska, która prowadziła badania nie tylko w Wielkopolsce. W ramach Akcji ekipa poznańska udokumentowała w sierpniu 1952 r. materiał muzyczny Ziemi Łowickiej na dwunastu studyjnych taśmach magnetycznych. Nagrania zawierają materiał z 11 miejscowości ówczesnych powiatów łowickiego i skierniewickiego. Są to taśmy opatrzone sygnaturami T0855-T0866 nagrane w miejscowościach: Polesie, Zduny Kościelne, Zduny-Wieś, Jackowice, Lipce, Zielkowice, Kompina, Retki, Krępa. Udokumentowano głównie materiał wokalny, choć nie brakuje także nagrań instrumentalistów. Repertuar wokalny zaprezentowało ponad trzydziestu wykonawców. Ogółem nagrano 441 pozycji. W repertuarze wokalnym przeważają pieśni i krótkie przyspiewki weselne oraz ludowa liryka miłosna przekazana w gwarze łowickiej. Są tu także ballady, pieśni religijne, dziadowskie i obrzędowe. Nagrania instrumentalne to tańce, np. odmiany oberka (*oberki, okrągłaki, owczarki*) i instrumentalne wykonania melodii pieśni. Materiał z 1952 r. jest szczególnie cenny z uwagi na wiek wykonawców. Czternastu z nich urodziło się w drugiej połowie XIX w. Oprócz repertuaru wokального zarejestrowano także cenne wykonania muzyki instrumentalnej – grę na harmonii dwurzędowej [21] i trzyczęściowej [10]. W 1952 r. nagrano również skrzypka Franciszka Maradzieckiego ur. w 1897 r. [4, 8, 17, 32, 44, 64, 68, 70, 83]. Zaprezentował on m. in. melodie tańców-zabaw: *Baranek* [4], *Skowronek* [8] oraz trzy weselne melodie okolicznościowe: „do obiadu” [64, 68] i „do oczepin”.

W 1959 r. w dniach od 2 lipca do 9 sierpnia w Łowickiem odbywał się Międzyuczelniany Obóz Folklorystyczny dla studentów muzykologii. Obozy studenckie organizowane i kierowane przez Mariana Sobieskiego miały na celu kontynuację oraz uzupełnianie nagrań terenowych Ogólnopolskiej Akcji Zbierania Folkloru

Muzycznego (obozy organizowano m.in. w rejonie Włocławka, Płocka, Siedlec, Łęczyca, Gostynina, Płocka, Otwocka i Kołbieli). Na taśmach opatrzonych sygnaturami T2572-T2600 nagrano wówczas materiał muzyczny w miejscowościach: Bocheń, Zielkowice, Mystkowie, Ostrowiec, Gagolin, Boczki, Złaków Borowy, Reczyce, Małszyce, Kalenice, Jackowice, Łaźniki, Strugienice, Waliszew Stary, Chaśno, Skowroda, Błędów. Oprócz nagrań muzycznych (głównie repertuaru wokalnego) przeprowadzono także w dwudziestu miejscowościach szereg wywiadów dotyczących zwyczajów i obrzędów regionu łowickiego. Rękopisy studentów, protokoły terenowe oraz szkice transkrypcji muzycznych znajdują się w Zbiorach Fonograficznych IS PAN w dziale materiałów nienagranych pod sygnaturą X MT 13. W 1959 r. zarejestrowano 543 fonogramy. Wśród 44 wykonawców utrwalono grę tylko dwóch instrumentalistów – skrzypków. Najstarsza wykonawczyni, Balbina Witorek urodziła się w 1875 r. W drugiej połowie XIX w. urodziło się 14 spośród nagranych wykonawców. W nagraniach przeważa repertuar weselny, choć nie brak także pieśni balladowych, dziadowskich, historycznych, wojskowych, pogrzebowych. Oprócz materiału muzycznego nagrano także przemowy weselne [38], pogrzebowe [87], opowiadania, recytacje. Niewielką grupę pieśni stanowi repertuar związany ze zwyczajami dorocznymi, m.in. pieśni dyngusowe [9, 11, 12, 14], żniwne [18] i dożynkowe [19]. Repertuar instrumentalny zaprezentowało dwóch skrzypków łowickich: Grzegorz Gać oraz Tomasz Latoszewski [2, 34, 39, 50, 58].

Badania terenowe połączone z dokumentacją wideofoniczną m.in. na terenach Łowickiego (w ostatnich latach wraz ze studentami Instytutu Muzykologii Uniwersytetu Warszawskiego) prowadził Piotr Dahlig. Obok materiału muzycznego rejestrowane są także wypowiedzi muzyków i śpiewaków m.in. na temat muzyki i tradycyjnego repertuaru, instrumentów (budowy, techniki gry, nazewnictwa), wspomnienia z dzieciństwa i młodości (informacje o tradycyjnej edukacji muzycznej), relacje z dawnych wesel, obrzędów i zwyczajów, wspomnienia o znanych ludowych muzykantach. Z roku 1981 pochodzą nagrania kapeli Konstantego Kędziory, nieżyjącego już jednego ze znanych harmonistów łowickich. W 1984 r.

P. Dahlig nagrywał słynnego skrzypka z pogranicza łowicko-rawskiego, Stanisława Klejnasa. W 1985 r. zarejestrowano występy zespołów ludowych (m. in. łowickich i rawskich) na IV Biennale Folkloru „Jarmarku Łowickim” w Łowiczu (sygn. T5586). Na taśmie wideo oraz taśmach magnetofonowych zostały utrwalone w 1994 r. inscenizacje wesel łowickich oraz widowiska obrzędowe w wykonaniu zespołów z Boczek Chełmońskich, Urzecza, Lipiec Reymontowskich i Głuchowa. Regularną dokumentacją fonograficzną i wideofoniczną zostały objęte od 1992 r. imprezy folklorystyczne, na których prezentują się także kapele i soliści Łowickiego. Wymienić tu należy przede wszystkim Międzywojewódzki Przegląd Kapel Ludowych w Bedlnie,

skupiający głównie kapele z Polski Środkowej oraz nie istniejący już, niestety, Konkurs Kapel i Muzykantów Ludowych *Klejnasowe Granie* w Skierniewicach. Tradycyjnych wykonawców rzadziej można spotkać na współczesnych imprezach odbywających się w Łowiczu, m.in. na Ogólnopolskich Spotkaniach Folklorystycznych *O Łowicki Pasiak*. Kapele wykonujące repertuar łowicki obecne są także na rejestrowanych wideofonicznie festiwalach i imprezach w Łodzi, Warszawie, Mińsku Mazowieckim, Sieradzu, Głuchowie, Żychlinie oraz na Ogólnopolskim Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu nad Wisłą.

Tradycyjny repertuar muzyczny Ziemi Łowickiej oraz wspomnienia i wywiady z najstarszymi, wciąż żyjącymi muzykami omawianego regionu są m. in. przedmiotem dźwiękowej i fotograficznej dokumentacji prowadzonej przez

Tomasz Latoszewski (skrzypek) ur. w 1909 r.
Chąšno II [nagr. 2, 34, 39, 50, 58]

Ewę Sławińską-Dahlig, która od 2003 r. pełni funkcję Instruktora d/s folkloru muzycznego w Łódzkim Domu Kultury w Łodzi. Badaczka – etnomuzykolog, skupia się zwłaszcza na najstarszym i autentycznym przekazie repertuaru oraz tradycyjnym stylu wykonawczym - najcenniejszym z punktu widzenia historyka muzyki i etnomuzykologa. Skutkiem tej pracy jest zachowanie autentycznego muzykowania u wielu kapel, muzyków i śpiewaków łowickich, a także powrót wielu lokalnych stylizowanych zespołów śpiewaczych i zespołów pieśni i tańca do bardziej rzeczywistego obrazu muzycznego wsi łowickiej, co doceniono w ostatnich latach na Ogólnopolskim Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych.

Dokumentację videofoniczną dla Zbiorów Fonograficznych IS PAN na terenie m.in. Łowickiego kontynuuje autor niniejszego tekstu, skupiając swą uwagę na tradycjach muzycznych związanych z pobożnością ludową mieszkanców regionu. Udział muzyki i śpiewu w zwyczajach liturgicznych i paraliturgicznych na omawianych terenach jest tematem ważnym dla etnomuzykologii, gdyż w zasięgu oddziaływania Kościoła (szczególnie na terenie obecnej, poprymasowskiej Diecezji Łowickiej) zachowało się wiele od dawna kultywowanych zwyczajów, których pochodzenie, znaczenie i specyfika pozostają wciąż zagadką (Jackowski 2005a-d, 2006, 2007a-b, 2008).

Działalność wymienionych powyżej osób i instytucji nie wyczerpuje tematu dokumentacji dźwiękowej kultury muzycznej omawianych terenów (pominąłem tu m.in. nagrania pracowników muzeów regionalnych, placówek oświatowych np. Wydział Etnografii Uniwersytetu Łódzkiego). Omówione nagrania Instytutu Sztuki PAN oraz radiowe stanowią niewątpliwie kolekcje najliczniejsze, a w przypadku tej pierwszej – najstarszą.

Charakterystyka i przemiany tradycji muzycznych w Łowickiem

Względnie wczesne zainteresowanie etnografów kulturą Ziemi Łowickiej oraz popularyzacja regionu w postaci inscenizacji popularnego i barwnego wesela łowickiego, a także historia oraz położenie Łowicza w obszarze ważnego szlaku

komunikacyjnego wywarły istotny wpływ na kształtowanie się i przemiany stylu wykonawczego muzyki łowickiej zarówno wokalne jak i instrumentalnej.

Bogate wsie księżackie i ich barwna sztuka stały się na początku XX w. atrakcyjnym obiektem zainteresowania etnografów, regionalistów a także wczesnej turystyki. Miało to znaczący wpływ na kształtowanie się kultury regionu w XX w. Uhonorowana nagrodą Nobla powieść Wł. St. Reymonta *Chłopi* wywarła wpływ na rozwój teatru obrzędowego (inscenizacje wesel księżackich). Tradycyjne obrzędy przekształciły się w sceniczne widowisko. Splendor bogatych wesel księżackich był okazją do uczestnictwa w nich kapel ludowych, złożonych z kilku instrumentalistów (skrzypce, harmonia, klarnet, bęben). Stopniowo, pod wpływem sceny skład kapel ulegał dalszemu powiększeniu, zdarzała się podwójna obsada skrzypiec, harmonii. Muzycy byli bardziej przyzwyczajeni do gry zespołowej niż solowej. O kultywowaniu regionalnych tradycji muzycznych świadczy fakt istnienia nawet obecnie wielu kapel regionalnych, w skład których wchodzi także tradycyjni muzycy starszego pokolenia. Przez Łowicz wcześniej przeprowadzono ważne trasy kolejowe i komunikacyjne. Na kształt kultury ludowej wpłynęła wczesna edukacja na wsi, wyższy poziom gospodarczy i ekonomiczny, elektryfikacja gospodarstw, wpływ radia i telewizji. Należy podkreślić też szczególną rolę Kościoła (od 1992 r. Diecezja Łowicka), który skupia, pielęgnuje i dba o splendor lokalnych tradycji ludowych oraz nabożeństw. Zainteresowania badaczy kultury ludowej prowadziły do tworzenia etnograficznych wystaw muzealnych.

Ludność zamieszkująca tereny Łowickiego była w porównaniu z mieszkańcami sąsiednich ziem bardziej światła i miała większe możliwości kształcenia się i rozwoju (szkoły, kursy, uniwersytety ludowe). Wielu do dziś żyjących ludowych muzyków łowickich zna nuty, choć swe pierwsze muzyczne umiejętności zdobywali ucząc się ze słuchu od mistrzów¹⁴, niejednokrotnie grając na pierw-

¹⁴ Znany, legendarny muzyk łowicki był: harmonista Adam Radzyński (zwany Łowickim Sabalą) oraz skrzypek Stanisław Klejnas. Ten drugi, nierodowity Księżak, choć na scenie ubierał się w łowicki pasiak pochodził z rzeczywistości z Grodziska Mazowieckiego. Do jego popularności, jako muzyka pogranicza łowicko-rawskiego (Skierniewickie) przyczyniło się zwłaszcza Polskie Radio.

szych, własnoręcznie wykonanych instrumentach. Spośród nich wielu stało się później zawodowymi, profesjonalnymi muzykami. Wśród żyjącej w XX stuleciu ostatniej generacji muzyków ludowych można wyróżnić dwa zasadnicze kierunki rozwoju: pierwszy tradycyjny, zachowawczy, charakteryzujący się wiernością repertuarowi i stylowi wykonawczemu oraz drugi estradowy, stylizowany. Każdy z ludowych muzyków łowickich, niezależnie od tego jak potoczyły się jego dalsze losy, grał początkowo na „muzykach”, „pograjkach”, później na tradycyjnych weselach, a gdy te stopniowo zanikły, znaleźli swe miejsce w zespołach folklorystycznych lub tworzonych przez siebie kapelach występujących na przeglądach i konkursach. Wielu muzyków (zwłaszcza skrzypków) zachowało jednak swoisty, autentyczny styl i sposób gry ujawniający się szczególnie podczas solowych wykonani.

Oprócz charakterystycznego dla polskiej muzyki ludowej (zwłaszcza w środkowych i wschodnich rejonach kraju) najprostszego składu kapeli ludowej (skrzypce i bębenek) w łowickich kapelach spotykamy także harmonię (ostatnio coraz częściej akordeon) oraz klarnet, zaś mały jednostronny bębenek obręczowy zastąpiony został przez duży dwustronny bęben z trójkątem zwanym w terminologii ludowej

Władysław Warszawski ur. w 1917 r.
Chlebowice [nagr. 73]

Wydaje się więc, że postaci „legendarnych muzyków” w świadomości szerokiego grona odbiorców (także tych spoza regionu) kreuje także scena i massmedia. W kulturze tradycyjnej odzwierciedleniem popularności skrzypka lub harmonisty było jego powodzenie wśród zamawiających („godzących”) „muzykę” na wesela. Do takich muzyków należeli, nie ustępujący wyżej wymienionym harmoniści: uczeń Radzywińskiego Konstanty Kędziora, Stanisław Rosiński oraz skrzypcy Stanisław Wiercioch.

„stalką”¹⁵. Taki skład kapeli (Bobrowska 2000: 304, Sobieska 1982: 79), charakterystyczny dla Łowickiego ustalił się już przed I wojną światową. W XIX w. tereny Mazowsza nie były tak zróżnicowane pod względem różnorodności instrumentarium; najprawdopodobniej pierwotnym składem kapeli na terenach Łowickiego były skrzypce, bębenek i basy (skład, który pozostał popularny do dziś w Rawskim). W tomach *Mazowsza Polnego* Oskara Kolberga nie znajdziemy informacji o składzie kapeli i instrumentach występujących na terenach ówczesnego Księstwa Łowickiego. Autor, omawiając obrzęd wesela u ludu zamieszkującego okolice Wiskitek i obecnych Bud Grabskich (tzw. „Budnicy”), sąsiadujących ze wsiami książeczkami opisał kapelę składającą się ze skrzypiec i bębena a przytaczając relację z wesela z okolic Sochaczewa wymienił „sekunda i bas” (Kolberg 1963a: 272).

W powieści *Chłopi* Reymonta, w scenie zabawy w karczmie, tancerzom przygrywały skrzypce, bębenek i basy (Reymont 1953: 65, 68) W literackim opisie wesela Boryny we wsi łowickiej przełomu XIX/XX w. także odnajdujemy opis weselnej kapeli:

Najpierw szły skrzypki w parze z fletem, a za nimi warczał bębenek z brzękadełkami i basy, przystrojone we wstęgi, wesoło podrygiwały (Reymont 1953: 169).

Z opisu wynika, iż obecne w kapeli basy były niesione podczas gry („podrygiwały”), nie wiemy natomiast ile miały strun. Autor wymienia także obok basów bębenek jako instrument podkreślający rytm, zaś wspomniany przez pisarza „flet” to prawdopodobnie piszczałka (fujarka) z otworami bocznymi (być może prosta forma sześciootworowa). Z opisu Reymonta wynika jeszcze jedna ważna informacja, mianowicie popularny zwyczaj strojenia kolorowymi wstążkami instrumentów. Był to obowiązek drużbów weselnych, którzy w ten sposób wyrażali swą troskę o muzykantów oraz dopominali się czasem poczęstunku w przysiępce „Wszyscy jedzom wszyscy pijom a skrzypecki z gołom syją”.

¹⁵ Choć „stalka” jest właściwie przyrządem służącym do uderzania w ów trójkąt.

Wesele łowickie opisywane przez Anielę Chmieleńską musiało odbywać się na początku XX w. (pierwsza publikacja w 1923 r.). Autorka podkreślając zamożność rodziny pisze o skrzypcach, kłarnecie, basach i bębnie (Chmieleńska 1913: 85). Obecność basów w łowickiej kapeli do ok. 1910 r. potwierdza jeszcze Jadwiga Świątkowska (Świątkowska 1976: 43) pisząc, że na przełomie XIX i XX w. kapela składała się również ze skrzypiec, basetli, kłarnetu i bębna. Po 1910 r. basy zostały wyparte przez harmonię. Informację tę potwierdzałby opis zabawy wiejskiej, na której grał już harmonista Grzela w powieści napisanej w 1916 r. przez Karola Rybackiego (Rybacki 1930: 41). Autor nie wymienił już basów. Henryk Świątkowski opisując ceremonie weselne w Łowickim z przełomu XIX i XX w., podaje informację o trzech muzykantach: skrzypku, kłarneciście i bębniście (maszynopis znajdujący się w Zbiorach Fonograficznych IS PAN). W Łowickim spotykane były przeważnie dwa typy harmonii: dwurzędowa (na takiej harmonii grał np. Leopold Talarowski z Czatolina) oraz trzyczęściowa (na „trzyczęściowej” grał Konstanty Kędziora). Kłarnet w łowickiej kapeli to import z orkiestr wojskowych (Chmieleńska 1925: 85, Świątkowska 1976: 119, Dąbrowska 2001: 301) i pojawił się wcześniej niż harmonia, prawdopodobnie na przełomie XIX/XX w. nadając brzmieniu kapeli charakterystyczny koloryt¹⁶. Typ jednostronny bębenka z brzękadłami mógł także funkcjonować w Łowickim do końca XIX w. (takie jednostronne bębniaki w Łowickim wspominał jeszcze w 1981 r. Stanisław Domański ur. 1926 r., bębniasta i wykonawca bębniaków). W XX w. w Łowickim króluje dwustronny bęben ze „stalką” (trójkątem), lub rzadziej z talerzem, zawieszany z przodu grającego przez ramię. Pojawienie się w kapeli głośnej harmonii zubożyło znacznie styl i wyrefinowanie muzyki. Subtelne, o szczególnie wyrazie skrzypce zostały zagłuszone i pozbawione funkcji dominującej. Harmonia jako instrument o stroju temperowanym umocniła reper-

¹⁶ W ludowych kapelach łowickich wykorzystywany jest tradycyjny kłarnet in C oraz obecnie także kłarnet in B. Linia melodyczna realizowana przez kłarnecistę pokrywa się z melodią skrzypiec (choć wielu kłarnecistów rozróżnia większe wartości rytmiczne w utworach w szybszym tempie), urozmaicona jest jednak indywidualną, charakterystyczną ornamentyką trylową.

tuar w systemie dur – moll, wypierając tym samym dawniejsze skale modalne z repertuaru ludowego. Łowickie kapele wykazywały tendencje do rozbudowy składu instrumentów, powiększania wolumenu brzmienia (harmonia, bęben dwustronny) oraz urozmaicania barwy linii melodycznej (skrzypce, klarnet). W drugiej poł. XX w. tradycyjne harmonie zostały wyparte przez akordeony, oraz do kapel dołączały niekiedy nowe instrumenty (np. trąbka).

Omawiając instrumenty muzyczne Łowickiego należy wspomnieć także o popularnych podczas łowickich procesji eucharystycznych kołtach – instrumentach dawniej używanych w wojsku (Jackowski 2005c-d), piszczałkach i fujarkach pasterskich (popularny motyw plastyczny wycinanki łowickiej – „kodry”) oraz o narzędziach muzycznych i dźwiękowych spotykanych na omawianych terenach. Używane tu były wspomniane już kije i pałki do wybierania rytmu podczas skandowania kołędniczych i dyngusowych oracji. Kołatki, klekotki i terkotki („klekotki”, „klatki”, „trajkotki”, „trzeszczotki”) były instrumentami używanymi w myślistwie, posługiwali się nimi pełniący dawniej wartę a szczególną rolę pełniły nie tylko w kościele w czasie Wielkiego Postu (zwłaszcza w Wielki Czwartek). Do grupy idiofonów należą także popularne zabawki dziecięce – grzechotki (Świątkowska 1976: 34). Aerofony – gwizdki gliniane (w kształcie np. kogutka, kukułki) były dostępne na jarmarkach i odpustach a używano ich także w czasie Pasterki (np. Chruslin) – naśladując z chóru kościelnego głosów ptaków (Świątkowska 1976: 123). O używaniu w nowy rok biczów i batów – tzw. aerofonów eksplozywnych wspomniała Anna Świątkowska. Spotykamy w Łowickim także różnego rodzaju dzwonki pasterskie. Dzwonnicy z ludu obsługiwali wielkie dzwony kościelne, które obok organów są kościelnym instrumentem muzycznym, zaś interesującą funkcję spełniały małe poświęcone dzwonki kościelne używane dawniej w czasach epidemii. Z instrumentów nieludowych używanych przez wiejskich muzyków należy wspomnieć jeszcze o popularnej w XX w. harmonijce ustnej.

Tradycyjna muzyka instrumentalna służyła przede wszystkim do tańca. Na terenie środkowego Mazowsza dominują tańce o rytmach mazurkowych (mazurki, oberki, kujawiaki, chodzone, *okraglaki* w rodzaju ludowego walczyka), spotyka-

na jest także często polka (Dąbrowska 1979: 144). Ilość melodii tanecznych jest ogromna, wszystkie zaś charakteryzują się bogactwem odmian i indywidualnym, w zależności od regionu, stylem i temperamentem wykonania zarówno przez muzyków jak i tancerzy.

Muzyka towarzyszyła mieszkańcom tradycyjnej, dawnej wsi łowickiej niemal na co dzień. Istniała jako nieodłączny element aktualnych wówczas obrzędów i zwyczajów dorocznych i rodzinnych, których następstwo regulowane było przez cykl pór roku, okresy wegetacyjne, święta i uroczystości kalendarza kościelnego, wreszcie cykl ludzkiego życia. Stanowiła ważny składnik kultury ludowej, stając się poprzez swoją specyfikę i niepowtarzalność regionalną istotnym elementem do dziś pielęgnowanej w tym regionie tradycji ludowej. Muzyka i śpiew rozbrzmiewały o każdej porze roku. Zimą, jeszcze do niedawna (do ok. lat 70. ub. wieku) popularny był w Łowickiem zwyczaj chodzenia kołędników z gwiazdą, szopką lub tzw. „Herody”. Młodzieży często towarzyszył skrzypek lub harmonista (Świątkowska 1976: 131, Lechowa 1967: 35). Na Ziemi Łowickiej znany był też zwyczaj „chodzenia po *szczodrakach*” połączony ze skandowanymi oracjami, śpiewem prostych pieśni (wykonawcami były dzieci i młodzież), kołęd i pastorałek. Uczestnicy zwyczaju posługiwali się podczas wykonywania oracji kijami, którymi wybijali rytm o ziemię (przykład użycia najprostszych narzędzi dźwiękowych). Oracje kołędnicze często przybierały w warstwie tekstowej postać fantastyczno-apokryficznych opowieści o tematyce religijnej (Dekowski 1967: 91-109). Ostatki zazwyczaj obfitowały w zabawy taneczne, tzw. „pograjki”, „muzyki”, podczas których do tańca przygrywał często młody skrzypek (kapele obsługiwały zwykle wesela). Do lat 60. XX w. w Łowickiem istniał jeszcze zwyczaj „chodzenia z kogutkiem” – rodzaj wiosennego kołędowania młodzieży męskiej. Dziewczęta w tym czasie „chodziły z gaikiem” a obu zwyczajom towarzyszył śpiew i muzyka. Wiele z repertuaru muzycznego towarzyszącego zwyczajom dorocznym przytoczył w dwóch tomach *Mazowsza Polnego* Oskar Kolberg (Kolberg 1963a-b, 1969). Śpiewy i taniec towarzyszyły popularnym dawniej w całej Polsce „sobótkom” czy jesiennym „kądziółkom” (lub „kądzielniczkom”). Pieśni

dożynkowe („na okężne”, „wieńcowe”) i opisy zwyczaju przytoczył z Łowickiego Kolberg a o kilku tańcach (także o proveniencji spoza Łowickiego a może i o nie-ludowych korzeniach, co świadczy o otwartości i chłonności mieszkańców omawianego regionu) i kapeli wspomniął też Romuald Oczykowski:

Pół wieku mija, kiedy p. M. Sł., może ostatni z mieszczan, wyprawił okężne. [...] Żniwarze, mając na czele przodownicę, niosącą na głowie wieniec, uwity z kłosów i kwiatów polnych, ustawili się przed oknami gospodarza od ulicy i zaśpiewali *Przed pańską kamienicą* [...]. Żeńcy po całodziennej, wytężonej pracy nie dali się prosić i wkrótce przy stołach stało się gwarno i wesoło. Po jakimś czasie stawiała się kapela Koneckiego i zagrała oberka. [...] Po oberku, zagrano szota, a następnie inne tańce ulubione, które tańczono i śpiewano, bawiąc się do rana” (Oczykowski 1911: 4-5).

Śpiew, muzyka i taniec towarzyszyły także obrzędowości rodzinnej¹⁷. Niewątpliwie obrzęd wesela łowickiego doczekał się najobfitszej dokumentacji, która do dziś służy jako podstawa źródłowa także w warstwie muzycznej (zapisy melodii i tekstów pieśni, zapisy tańców, opisy sytuacyjne, opisy składu kapeli) dla twórców inscenizacji i przedstawień teatrów ludowych¹⁸. Wydaje się, że wciąż bardzo żywotnym nurtem kultury ludowej, także w Łowickiem, jest pobożność ludowa. Zwyczaje religijne i nabożeństwa odprawiane poza liturgią i kościołem na omawianym terenie są silnie związane ze śpiewem, a wiele z nich funkcjonuje do dziś. Tak jest w przypadku czuwań przy zmarłym, połączonych ze śpiewem pieśni pokutnych i żałobnych. Całonocne czuwania przy Grobie Pańskim wciąż odbywają się w Wielki Piątek w Żłakowie Kościelnym i Kocierzewie, zaś w maju

25

¹⁷ Np. A. Świątkowska wspomina o zwyczaju tańczenia matki chrzestnej z dzieckiem po powrocie z chrztu. Był to rodzaj tańca obrzędowego – zabiegu mającego zapewnić dziecku pomyślność. Z Łowickiego pochodzi też wiele kołysanek ludowych. Z folklorem dziecięcym i pasterskim związany jest wyrób piszczałek (często połączony ze specjalnymi melorecytacjami i pieśniami) i sztuka gry na tych prostych instrumentach (por. Świątkowska 1993: 33-38).

¹⁸ Por. Puczyński 1925, Świątkowska 1994b, Świątkowski 1961, Siwińska 1978.

przy wielu kapliczkach i krzyżach przydrożnych słysząc w Łowickim śpiew litanii oraz pieśni maryjnych (Jackowski 2008: 23-24).

Prezentowany na płycie wybór nagrań stanowi niewielką część łowickich archiwaliów dźwiękowych zgromadzonych w Zbiorach Fonograficznych Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk – największej i najstarszej kolekcji nagrań polskiej muzyki tradycyjnej. Materiał muzyczny, który znalazł się na płycie to najstarsze ze znanych, zachowanych do dziś rejestracji fonograficznych muzyki Łowickiego sprzed okresu stylizacji. Nagrań dokonano w regionie, w naturalnym środowisku – nie zaś w warunkach studyjnych, co podkreśla dokumentalną wartość zbioru.

Na płycie utrwalono nagrania formacji wykonawców ludowych – zarówno instrumentalistów jak i śpiewaków – których gra i śpiew charakteryzują się zachowaniem dawnego, autentycznego stylu wykonawczego. Wielu z prezentowanych na płycie wykonawców urodziło się w drugiej połowie XIX w. Wśród nich na uwagę zasługują: skrzypek ze wsi Skowroda Grzegorz Gać ur. w 1878 r. [1, 13, 27, 29, 43, 57, 81], śpiewaczka Maria Brzozowska z Ostrowca ur. w 1879 r. [35, 80] oraz śpiewak i harmonista (grający na harmonii dwurzędowej) pochodzący ze wsi Zduny Franciszek Jagoda ur. w 1897 r. [19, 21, 82]. Praktykując ustno-pamięciowy przekaz repertuaru muzycznego śpiewacy i instrumentalści reprezentują niespotykany już współcześnie styl wykonawczy a niekiedy i repertuar. Tak zapewne brzmiała łowicka muzyka dawniej, przed okresem silnej w tym regionie stylizacji. Niniejsza płyta jest próbą rekonstrukcji minionego obrazu muzycznego regionu, którą uwiarygodnia źródło rejestracji fonograficznej – dokumentacja *in crudo*. Słuchacze, którzy są przyzwyczajeni do współczesnego wizerunku ludowej muzyki łowickiej prezentowanej głównie na festiwalach, przeglądach, konkursach, podczas tzw. imprez folklorystycznych i występów licznych (zwłaszcza w Łowickiem) zespołów stylizowanych, mogą być nieco zaskoczeni brzmieniem prezentowanej muzyki, surowością i emisją głosów, stylem wykonawczym, żywszymi niż obecnie tempami muzyki instrumentalnej, mniej znanymi melodiami. Przy wyborze nagrań celowo zostały pominięte rejestracje

kapel, by dać pierwszeństwo solistom, zwłaszcza skrzypkom, w których grze uwidacznia się całe piękno i wyrafinowanie ludowego stylu gry, subtelnego, bogatego w ornamentykę, inwencję i wariabilność w kształtowaniu motywów muzycznych. Znaczną część płyty wypełnia repertuar związany ze zwyczajami dorocznymi, który ukazuje popularne dawniej w Łowickiem ogólnopolskie wątki muzyczno-tekstowe. Idiom regionalnego stylu muzycznego uwidacznia się zwłaszcza w repertuarze weselnym, gdzie oprócz pięknych, o dawnej proveniencji (skale modalne) śpiewów obrzędowych spotykamy ogromną ilość improwizowanych, zwłaszcza w warstwie tekstowej, krótkich przyśpiewek.

Muzyczną wędrówkę po ziemiach dawnego Księstwa Łowickiego rozpoczynamy melodią religijnej pieśni maryjnej graną przez ludowego skrzypka. Przywołuje ona obraz górujących nad Łowiczem wież kolegiaty – kościoła pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP (obecnie katedry) – symbolu historycznej przynależności tych ziem do dóbr arcybiskupów gnieźnieńskich. Pierwszą część płyty wypełnia repertuar związany z narodzinami, opieką nad dzieckiem [kołysanka, nr 3] i trudnym niekiedy dzieciństwem [pieśń sieroca, nr 5]. Prosty repertuar dziecięcy to na wpół recytowane i śpiewane pieśni kolędników chodzących z gwiazdą lub z szopką [6] oraz krótkie kwestie śpiewane i wypowiedane podczas przedstawień „Herodowych” [7].

Skrzypcowa, onomatopeiczna melodia *Skowronka* [8] przenosi nas w krąg dorocznych zwyczajów wiosennych. Przykłady [nr 9, 11, 12, 14] to dawny repertuar tzw. „koguciorzy” chodzących w poniedziałek wielkanocny „z kogutkiem”

Andrzej Bartłoszewski ur. w 1895 r.
Gągolin Południowy [nagr. 42, 72]

po dyngusie. Takiemu wiosennemu kołędowaniu towarzyszyli często muzycyści grający na skrzypcach lub na harmonii [10, 13]. Kolejne zarejestrowane na płycie melodie to *Owczarek* [16-17] – popularny nie tylko na Mazowszu taniec-zabawa ze śpiewem, chętnie tańczony na wiejskich „pograjkach” i „muzykach”. Przyśpiewka żniwna oraz pieśń-wiwat dożynkowy [18-19] przypominają nam o ciężkich pracach w polu, po zakończeniu których odpoczywano i świętowano śpiewając i tańcząc przy muzyce. W okresie jesiennym, kiedy dzień stawał się coraz krótszy a długie wieczory sprzyjały domowym pracom (przędzenie lnu, darcie pierza), śpiewano podczas tych zajęć pieśni i przyśpiewki zalotne, miłosne a także długie pieśni balladowe, humorystyczne, historyczne i religijne [22-23]. Te ostatnie należały dawniej do repertuaru wędrownych śpiewaków. Słuchanie ich było zarazem swoistym rodzajem edukacji dla młodych ludzi, bowiem wydarzenia opisywane w śpiewanych tekstach pobudzały wyobraźnię. Kolejne przykłady prezentowane na płycie to repertuar miłosny, zalotny, a także opowieści o stracie wianka [np. nr 28].

W atmosferę dawnego, trwającego nawet kilka dni wesela łowickiego wprowadzają nas *Oberek* [32], dawna obrzędowa pieśń rozplecinowa [nr 33] i weselny *Marsz powitalny* [34]. W ramach niniejszego wydania staraliśmy się zaprezentować dawne pieśni obrzędowe, wykonanie których (zazwyczaj zbiorowo) było dawniej istotnym elementem zapewniającym powodzenie sprawowanego obrzędu zaślubin oraz pomyślność młodej parze. Mamy tu zatem pieśń śpiewaną na przyjazd pana młodego do panny młodej [35], pieśń do błogosławieństwa [36]. Istotnym elementem dramaturgicznego przebiegu wesela były przemowy wygłaszane przez starostę weselnego zwanego w Łowickim „dziewosłębem” [38]. Wyjazdowi do kościoła towarzyszyły dźwięki marsza weselnego [39], zaś sam przejazd do i z kościoła obfitował w krótkie przyśpiewki śpiewane na wozach [40]. W dalszej części ceremonii następowały kolejne śpiewy obrzędowe (np. na przyjazd od ślubu [41]), a tradycyjne wesele łowickie rozpoczynano tańcem zwanym *Powolnym*. Interesującą wersję tej melodii – wariant znacznie różniący się od prezentowanego współcześnie przez zespoły folklorystyczne rekonstruujące

wesele łowickie – zaprezentował na nagraniu z 1959 r. skrzypek Grzegorz Gać [43]. Charakterystyczną częścią weselnego repertuaru były krótkie przyśpiewki, improwizowane zwłaszcza w warstwie tekstowej, skierowane do poszczególnych uczestników wesela. W ten sposób komentowano („ośpiewywano”) również potrawy, organizację wesela, aktualne wydarzenia [45-49, 51-53, 55-56, 59-63, 69, 71]. Charakterystyczną grupę przyśpiewek stanowiły przyśpiewki „do wypitki” [66, 67]. Oprócz wielu melodii tanecznych muzycy grali również melodie obrzędowe. Stanowiły one niejako wprowadzenie do poszczególnych etapów obrzędu wesela [np. *Do obiadu* 64, 68]. Istotnym elementem ceremonii było dzielenie przez „dziewostęba” obrzędowego kołacza weselnego, zwanego „stolnikiem” [72-73]. Szczególnie bogaty w śpiewy obrzędowe był moment oczepin – punkt kulminacyjny tradycyjnej ceremonii weselnej. Prezentujemy tu tylko kilka wybranych pieśni oczepinowych [75-78] oraz pieśń śpiewaną podczas zbierania na czepek [80]. Pieśnią „na dzień dobry” [82] śpiewaną pod oknem panny młodej rozpoczynano kolejne dni wesela.

Na płycie zawarto także tzw. przyśpiewki „chrczinowe” [84-86]. Tu, pomiędzy śpiewami zachowaliśmy nagranie głosu Jadwigi Sobieskiej. Taka zapowiedź, odczytywana przed nagraniem z tzw. „spikerki” jest częścią wszystkich dokumentalnych nagrań archiwalnych.

Płytę zamyka wątek religijny – pieśń maryjna [88] oraz refleksja nad przemianami – przemowa pogrzebowa i pieśń śpiewana podczas nocnych czuwań przy ciele zmarłego w jego domu zwanych w Łowickiem „szarymi nocami” [90].

Po upływie ponad pół wieku zarejestrowane w Łowickiem ludowe śpiewy i muzyka instrumentalna powracają z półek archiwum by zabrznieć znów na tym terenie. Zmieniła się wieś, zmienili się ludzie, zmienia się kultura, nawet ta określana jako „ludowa”. Pozostały eksponaty muzealne, wspomnienia starszych ludzi i archiwalne nagrania – ocalona muzyka z pierwszej ręki.

„Music saved from forgetting”

Archival recordings of traditional folk music of Łowicz region – the excerpt of Sound Collection of Institute of Arts of Polish Academy of Sciences.

Recordings presented on this album state only a small part of never published before Łowicz region sound archives collected in the Institute of Arts of Polish Academy of Sciences – the oldest and the biggest collection of Polish traditional music. The first, unsaved recordings made in the area of Łowicz region were registered in the mid-war period, but due to the war turmoil they haven't survived until our times. Music material of this album are the oldest preserved phonographic registrations of Łowicz music from before the stylization period. The recordings were made in 1952 in the framework of Polish Nationwide Folklore Collecting Campaign (1950–1954). Music folklore documentation over the whole country undertaking planned on a wide scale was led by M. Sobieski and the technical support was given by the Polish Radio. Within the framework of the Campaign the Poznań team in August 1952 registered musical material of Łowicz region on twelve magnetic studio tapes. The recordings include the material from eleven localities of that time administrative districts of Łowicz and Skierniewice.

In 1959 from 2nd July until 9th August an Interschool Folklore Camp for students of Musicology took place in Łowicz. The purpose of student camps organized and led by Marian Sobieski was to continue and supplement field recordings made during the National Campaign of Music Folklore Collecting. That was the time when music material from over twenty localities of Łowicz region was registered on reel magnetic tapes. The recordings from both expeditions were made in natural environment what emphasizes the documental value of the collection.

Recordings of instrumentalists and singers found on the album are characterized by keeping old and authentic style of performing as well as repertoire not present nowadays. Many of the performers were born in the second half of the 19th century. Special attention should be paid to a violinist Grzegorz Gać born in 1878 [1, 13, 27, 29, 43, 57, 81], a singer Maria Brzozowska born in 1879 [35, 80], as well as a singer and a two-row folk accordion player Franciszek Jagoda born in 1879 [19, 21, 82, 88].

The present album is a trial of reconstruction of a past music picture of the region which is authenticated by the source of phonographic registration – *in crudo* documentation. Those of the listeners who are used to a modern image of Łowicz music presented by stylized ensembles at various festivals, contests or other folk events can be surprised by the sound of presented music, its austerity, voice production, performing style or less known melodies.

When choosing the recordings for the album the first place was given to soloists, especially violin players, in order to show the richness and beauty of their individual style. A large part of the repertoire is connected with yearly and family habits. Regional style is typical for a wedding repertoire where, apart from beautiful, based on modal scales singing we can find a lot of improvised, short couplets.

Musical journey through the historical land of Duchy of Łowicz is begun with a melody of Virgin Mary song played by a folk violinist and brings the image of Łowicz cathedral. Special flourishing of folk culture in Łowicz subregion was mainly caused by the fact that it has been a property of Gniezno archbishops for centuries. The first part of the album is filled with a repertoire connected with giving birth, looking after children [lullaby, no. 3] and sometimes difficult childhood [orphan song, no. 5]. Simple children's repertoire states half-recited half-sung songs of carol singers [6] as well as short lines sung and recited during "Herod" theatricals [7]. Violin, onomatopoeic melody of *Skowronek* (*The Lark*) takes us to spring habits. Examples no. 9, 11-12, 14 are the old repertoire of so called "*koguciorz*" who on easter Monday walked around with a cock – the symbol of life, vivacity and fertility. Such spring carol singing was often accompanied by musicians playing violin or accordion [10, 13]. The next melody is *Owczarek* [16-17] – a popular not only in Mazovia region dance-game with singing. In autumn, when people worked more at home, wheedling and love songs or couplets as well as long humorous, historical or religious ballads were very popular to accompany the chores [22-23]. Another example is a story of losing a wreath – the symbol of virginity [28]. *Oberok* [32], unplaiting song (symbolic unplaiting of the bride's hair) [33] and *Marsz powitalny* (*Welcoming March*) [34] introduce us into a wedding repertoire. On the album we tried to present old, ceremonial songs, performance of which used to be an important element granting good fortune for the just-married couple and the wedding

ceremony to go smoothly. So, there is a song sung for the coming of the groom to the bride [35], a blessing song [36], a wedding-host's (so called "*dziwostąb*") song [38], a wedding march [39] and short couplets sung on the way to and from the church [40] as well as songs sung on the arrival to the wedding [41]. Traditional Łowicz wedding ceremony began with a dance called *Powolny* (*Slow dance*). Presented here is an interesting version of this melody performed in 1959 by Grzegorz Gać [43]. Short, improvised couplets aimed at specific partakers of a wedding or remarking actual events were very characteristic for such repertoire [45-49, 51-53, 55-56, 59-63, 69, 71]. A special group were also "drinking" couplets [66-67]. Apart from dance melodies musicians played also ceremonial melodies that served various purposes such as *Do obiadu* (*At Dinner*) [64, 68] or dividing a wedding-cake (so called "*stolnik*") by a wedding host [72-73]. The most important part of a traditional wedding ceremony called "*oczepiny*" ("*capping*" – taking off the bride's garland and putting on a coif – a symbol of a married women) was especially rich with ceremonial songs [75-78, 80]. The song "for a good morning" sung at the window of the bride started the next days of a wedding [82].

Examples no. 84-86 is a "baptism" couplet. Here, between the singing the voice of Jadwiga Sobieska is kept in order to show that such introduction read before the registration is a part of all archival documental recordings.

The album is closed with a religious weft – Virgin Mary song [88] as well as a funeral speech [89] and a song sung during a night death-watch and singing by the dead, in Łowicz called "grey nights" [90].

After over sixty years music registered in Łowicz comes back from the archival shelves to sound again in the region. Everything has changed, even the culture that is still called "folk". Yet, what is left are the memories of elderly people and archival recordings – a saved from forgetting "first-hand" music.

Translated by Klaudia Dulińska

Wybrana literatura:

Baranowski, Bohdan

1969 *Życie codzienne wsi między Wartą a Pilicą w XIX w.* Warszawa: PIW.

1971 *Kultura ludowa XVII i XVIII w. na ziemiach Polski Środkowej.* Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.

Biedrzycki, Władysław (opr.)

1964 *Kujawiaki, oberki i kujony łowickie z repertuaru Łowickiej Kapeli Ludowej na skrzypce, harmonię, bęben i triangel.* Maszynopis przygotowany do wydania przez Wojewódzki Ośrodek Instrukcyjno – Metodyczny. Łódź.

Bielawski, Ludwik

1970 *Rytmika polskich pieśni ludowych.* Kraków: PWM.

Bobrowska, Jadwiga, Romana

2000 *Polska folklorystyka muzyczna. Dzieje zbiorów i badań oraz charakterystyka cech stylistycznych polskiej muzyki ludowej.* Katowice: Akademia Muzyczna im. K. Szymanowskiego, Seria II: Prace Specjalne nr 10.

Bystron, Jan Stanisław

1925 *Ugrupowania etniczne ludu polskiego.* Kraków: Księgarnia Geograficzna „Orbis”.

1947 *Etnografia Polski.* Poznań: Czytelnik.

Chmielińska, Aniela

1913a *W jakim celu tworzymy Muzeum w Łowiczu? Dział Etnograficzny czyli Ludoznawczy,* w: „Łowiczanie” nr 7, s. 1-2.

1913b *Księżacy,* w: „Ziemia”, tom IV, nr 15 i 16 (zeszyt monograficzny łowicki), s. 252-264.

1923 *Wesele na Księstwie,* w: „Łowiczanie” nr 37-38, s. 4-6.

1924 *Wesele na Księstwie,* w: „Teatr Ludowy” Miesięcznik Związku Teatrów Ludowych i Lwowskiego Związku Teatrów i Chórów Ludowych nr 8-10, s. 61-67; nr 11-12, s. 75-80.

1925 *Księżacy „Łowiczanie”.* Kraków: Biblioteczka „Orbis”.

Chmielińska, Maria

1963 *Życie i działalność Anieli Chmielińskiej twórczyni Muzeum Etnograficznego Ziemi Łowickiej.* Warszawa: Muzeum Narodowe.

Chybiński, Adolf

1950-51 *Od Tatr do Bałtyku,* tom I: *Śpiewnik krajoznawczy;* tom 2: *Lud polski gra.* Kraków: PWM.

Cywińska, Izabella

- 1960 *O tym jak pan Reymont „pisał i pisał” i co z tego wynikało*, w: „Teatr Ludowy” nr 4, s. 244-246.

Dahlig, Piotr

- 1998 *Tradycje muzyczne a ich przemiany. Między kulturą ludową, popularną i elitarną Polski międzywojennej*. Warszawa: Instytut Sztuki PAN.
- 2002 *Tradycje muzyki ludowej na Mazowszu*, w: *Dziedzictwo Kulturowe Mazowsza*, red. A. Stawarz, tom II. Warszawa, s. 23-38.

Dąbrowska, Grażyna, Władysława

- 1979 *W kręgu polskich tańców ludowych*. Toruń: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- 2001 *Refleksje nad przemianami folkloru na Mazowszu. Taniec, muzyka, widowisko*, w: „Dziedzictwo Kulturowe Mazowsza”. Warszawa, s. 297-312.
- 2006 *Taniec na polskiej tradycji. Leksykon*. Warszawa: Muza SA.

Dekowski, Jan, Piotr

- 1967 *Chodzenie po szczodrakach na dawnym pograniczu Mazowiecko-Lęczyckim i Sieradzkim*, w: „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna” nr 11, s. 91-109.
- 1968 *Z badań nad pożywieniem ludu łowickiego (1880-1939)*, w: „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna” nr 12, s. 245-221.
- 1970a *Wielki Folklorystyczny Konkurs Ziemi Łódzkiej*, w: „Łódzkie Studia Etnograficzne”, tom XI, s. 7-9.
- 1970b *Wybrane relacje etnograficzno-historyczne z zapisków Franciszka Kaźmierskiego z Bochenia powiatu łowickiego*, w: „Łódzkie Studia Etnograficzne”, tom. XII, s. 57-116.
- 1970c *Pokłosie Wielkiego Folklorystycznego Konkursu Ziemi Łódzkiej w zakresie zwyczajów i obrzędów weselnych*, w: „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna” nr 14, s. 11-59.
- 1973a *Rozpleciny w obrzędowości weselnej Polski środkowej*, w: „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna” nr 17, s. 47-59.
- 1973b *Zespół regionalny w Lipcach Reymontowskich*, w: „Łódzkie Studia Etnograficzne”, tom XV, s. 143-170.
- 1974 *Udział i rola społeczności wiejskiej w zwyczajach weselnych Polski środkowej*, w: „Łódzkie Studia Etnograficzne”, tom XVI, s. 5-54.

1975 *Weselne zwyczaje wiankowe na terenie Polski środkowej*, w: „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna” nr 18, s. 25-73.

Fischer, Adam

1926 *Lud polski. Podręcznik etnografii Polski*. Lwów-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

1934 *Etnografia słowianska*. Zeszyt trzeci: *Polacy*. Lwów-Warszawa: Książnica-Atlas.

Jackowski, Jacek

2005a *Zwyczaj gry na kotłach w Łowickiem. Źródła historyczne i praktyka współczesna*, w: *30 lat Muzeum Ludowych Instrumentów Muzycznych w Szydłowcu*. Materiały z sympozjum w Szydłowcu 19 Maj 2005 r. Szydłowiec, s. 65-79.

2005b *Zwyczaj bicia w kocioł podczas procesji eucharystycznych. Studium na podstawie badań terenowych w Łowickiem*, w: „Polski Rocznik Muzykologiczny”. Sekcja Muzykologów Związku Kompozytorów Polskich. Warszawa, s. 167-194.

2005c *Nabożeństwa majowe przy kapliczkach i krzyżach przydrożnych*, w: „Wierzyć Życiem” Pismo Akcji Katolickiej Archidiecezji Warszawskiej, nr 5, s. 26-27.

2005d *Śpiewy wykonywane podczas tradycyjnych czuwań przy zmarłym na Mazowszu*, w: „Wierzyć Życiem” Pismo Akcji Katolickiej Archidiecezji Warszawskiej, nr 11, s. 24.

2006 *Śpiewy towarzyszące czuwanom przy Grobie Pańskim w Wielki Piątek*, w: „Wierzyć Życiem” Pismo Akcji Katolickiej Archidiecezji Warszawskiej, nr. 4, s. 18-19.

2007a *Łowickie a Rawskie - muzyczne subregiony Mazowsza. Źródła historyczne i współczesne badania terenowe*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Instytut Muzykologii UW, Instytut Sztuki PAN, Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna „Adam”.

2007b *Tradycje muzyczne regionu Łowickiego – stan badań, charakterystyka, przemiany*, w: „Rocznik Łowickie” 2007 r., tom IV, red. T. Żaczek, K.J. Kaliński, A. Owczarek- Cichowska, A. Pawłowska-Kalinowska, M. Wojtylak, H. Zasepa. Łowicz: Łowickie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Urząd Miejski w Łowiczu, s. 141-176.

2008 *Nabożeństwa majowe przy kapliczkach i krzyżach przydrożnych*, w: *Muzyka religijna – między epokami i kulturami*, tom II, red. K. Turek, B. Mika. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 260-277.

John, Janusz

1967 *Dobra robota w Skierniewicach*, w: „Teatr Ludowy” nr 12, s. 33-36.

Kamocki, Janusz

1991/92 *Zarys grup etnograficznych w Polsce*, w: „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” Vol. XLVI/XLVII, 6, Sectio F. Lublin, red. H. Kapelański, J. Krzyżanowski, s. 103-132.

Kolberg, Oskar

- 1963a *Mazowsze. Obraz etnograficzny*, tom I. *Mazowsze Polne* cz. 1 (Pierwodruk 1885). Wrocław, Poznań, Warszawa, Kraków: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Polskie Wydawnictwo Muzyczne.
- 1963b *Mazowsze. Obraz etnograficzny*, tom II. *Mazowsze Polne* cz. 2 (Pierwodruk 1886). Wrocław, Poznań, Warszawa, Kraków: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Polskie Wydawnictwo Muzyczne.
- 1969 *Mazowsze (Polne, Leśne)*, tom VI. Wrocław, Poznań, Warszawa, Kraków: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Polskie Wydawnictwo Muzyczne.

Koneczna, Halina

- 1961 *Gwara Łowicka*, w: „Literatura Ludowa” nr 1-2. Warszawa: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, s. 12-19.

Lechowa, Irena

- 1967 *Zwyczaje i wierzenia doroczne w Łowickiem*, w: „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Etnograficzna” nr 11, s. 13-45.
- 1970 *Zwyczaje doroczne i gospodarskie w materiałach uczestników Wielkiego Folklorystycznego Konkursu Ziemi Łódzkiej*, w: „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi „Seria Etnograficzna” nr 14, s. 61-104.

Moskwa, Marian

- 1994 *Muzyka i tańce łowickie*, w: „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Etnochoreologicznego” nr 5. Warszawa-Skierniewice, s. 31-42.

Nitsch, Kazimierz

- 1957 *Dialekty języka polskiego*. Wrocław-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Oczykowski, Romuald

- 1911 *Okreźne*, w: „Łowiczanie” nr 14, s. 4-5.

Piotrowski, Marcin

- 1976 *Zespół folklorystyczny we wsi Lipce Reymontowskie*, w: „Łódzkie Studia Etnograficzne”, tom XX, s. 81-99.
- 1986 *Zespół folklorystyczny w życiu kulturalnym wsi współczesnej. Studium wybranych zespołów Polski Centralnej*. Warszawa: Centralny ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury.

Pokropek, Marian

1978 *Atlas sztuki ludowej i folkloru w Polsce*. Warszawa: Arkady.

Puczyński, Piotr

1925 *Wesele w Księstwie Łowickim. Rozpleciny, dzień ślubu, przeprowadziny i oczepiny. Ze śpiewkami*. Łowicz: Księgarnia K. Rybackiego.

Reymont, Władysław

1953 *Chłopi*, tom I: *Wiosna, Lato*, tom II: *Jesień, Zima*. Warszawa: PIW.

Rybacki, Karol, Jan

1930 *Księżanka Zocha. Powieść z życia włościan Księstwa Łowickiego*. Łowicz: Księgarnia K. Rybackiego.

Seysse-Tobiczyk, Kazimierz

1964 *Na Mazowszu*. Warszawa: Nasza Księgarnia.

Siwińska, Krystyna

1978 *Widowisko folklorystyczne Wesele Boryny*. „Łódzkie Studia Etnograficzne”, tom XX, s. 101-128.

Sobieska, Jadwiga

1970 *Folklor muzyczny w granicach województwa łódzkiego*. „Łódzkie Studia Etnograficzne”, tom XI, s. 61-73.

1982 *Polski folklor muzyczny*, cz. 1, *Materiały do nauczania*, cz. 2, *Przykłady muzyczne*. Materiały pomocnicze dla nauczycieli szkół i ognisk artystycznych, zeszyt 183. Warszawa: Centralny Ośrodek Pedagogiczny Szkolnictwa Artystycznego.

Sobieski, Marian

1951 *Wybór polskich pieśni ludowych*, tom II, red. Tadeusz Strumiłło. Kraków: PWM.

Stęszewski, Jan

1959-60 *Morfologia rytmów mazurkowych na Mazowszu Polnym*, w: *Studium analityczne*. „Muzyka” 1959 nr 4, s. 147-159; 1960 nr 2, s. 29-53.

Strokowska, Anna

1982 *Gwary województwa skierniewickiego*, w: *Województwo skierniewickie. Monografia regionalna. Zarys dziejów, obraz współczesny, perspektywy rozwoju*. Red. Jan Gregorowicz. Łódź-Skierniewice: Uniwersytet Łódzki. Urząd Miasta Skierniewice, s. 121-126.

Świątkowsy, Anna i Henryk

1968 *Muzeum w Łowiczu. Przewodnik*. Warszawa: Muzeum Narodowe.

1996 *Łowicka sztuka ludowa*. Warszawa: Wojewódzki Dom Kultury w Skierniewicach. Centrum Animacji Kultury.

Świątkowska, Anna

- 1953 *Strój łowicki*, w: *Atlas polskich strojów ludowych* cz. IV, zes. 2. Poznań: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- 1976 *Łowickie zwyczaje i obrzędy doroczne*, w: „Rocznik Muzeum Narodowego Rolnictwa w Szreniawie”, tom 9. Poznań: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, s. 113-185.
- 1978 *Zwyczaje i obrzędy regionu łowickiego w procesie zmian*, w: „Łódzkie Studia Etnograficzne”, tom XX, s. 22-79.
- 1993 *Dziecko w tradycyjnej kulturze ludowej, jego rozrywki i zabawy*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Etnochoreologicznego” nr 4. Warszawa, s. 33-38.
- 1994b *Wesele Łowickie*, w: „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Etnochoreologicznego” nr 5. Warszawa-Skierniewice, s. 51-69.

Świątkowski, Henryk

- 1961 *Dawne wesele łowickie*. „Literatura Ludowa” nr 1-2. Warszawa. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, s. 38-58.

Świerzewski, Stefan

- 1961 *Na łowickim szlaku Reymonta*, w: „Literatura Ludowa” nr 1-2. Warszawa. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, s. 25-26.

Świderska, Halina [Koneczna, Halina]

- 1928 *Dialekt Księstwa Łowickiego*. Odbitka z Prac Filologicznych, tom XIV. Warszawa: Drukarnia Zakładów Wydawniczych M. Arct. Sp. Akc. W Warszawie.

Szram, Antoni

- 1970 *Wielki Konkurs Folklorystyczny Ziemi Łódzkiej 1967-1969 rok*, w: *Folklor Ziemi Łódzkiej – w 25 lecie PRL. Pokłosie Wielkiego Folklorystycznego Konkursu Ziemi Łódzkiej*, Warszawa.

Urbańczyk, Stanisław

- 1953 *Zarys dialektologii polskiej*. Warszawa: PWN.

Wegner, Jan

- 1959 *Niestrudzona działaczka Ziemi Łowickiej. O Anieli Chmielińskiej w 25 rocznicę śmierci. Wspomnienie*, w: „Literatura Ludowa” nr 1-2. Warszawa: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, s. 20-24.

- N.N. *IV Ogólnopolski Konkurs na Budowę Ludowych Instrumentów Muzycznych. Wystawa pokonkursowa. Katalog twórców*, Szydłowiec: 2005, s. 25.

Lista utworów

Grzegorz Gać ur. w 1878 r. Skowroda pow. Łowicz, zam. tamże – skrzypce (fiddle).
Nagr. 16 lipca 1959 r. Skowroda.

1. Już od rana rozśpiewana – a melody of a song for Virgin Mary [00:59]

Tomasz Łatoszewski ur. w 1909 r. Chąšno I pow. Łowicz, zam. tamże – skrzypce.
Nagr. 15 lipca 1959 r. Chąšno II.

2. Okrągłak – a dancing tune [00:59]

Wiktorja Zbikowska ur. w 1889 r. Zielkowice II pow. Łowicz, zam. Zielkowice III – śpiew (vocal). Nagr. 4 lipca 1959 r. Zielkowice III.

3. "Uśnijże my, "uśnij, albo my "urośnij – a lullaby [01:01]

Franciszek Maradziecki ur. w 1897 r. Mszadla pow. Skierniewice, zam. tamże – skrzypce.
Nagr. 22 sierpnia 1952 r. Lipce.

4. Baranek – a dancing-game tune [00:42]

Anna Wróbel ur. 1880 r. Gaj pow. Łowicz, zam. Bocheń pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 4 lipca 1959 r. Bocheń.

5. Ach mój B"oże, g"ody jidom – an orphan song [02:25]

Zofia Jędrachowicz ur. w 1908 r. Złaków Borowy pow. Łowicz, zam. Łaźniki pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 12 lipca 1959 r. Łaźniki.

6. Trzej królowie przyjechali – a song sung on 6th of January (Epiphany) after performing *Trzeje królowie* of the night carol in front of a husbandman's house [00:23]

Anna Wróbel ur. w 1880 r. Gaj pow. Łowicz, zam. Bocheń pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 11 lipca 1959 r. Bocheń.

7. Zydóweczko, frajdo, pojedziesz ty z nami – a part of a song sung during wassailing, connected with *Herods* play [00:21]

Franciszek Maradziecki ur. w 1897 r. Mszadla pow. Skierniewice, zam. tamże – skrzypce.
Nagr. 22 sierpnia 1952 r. Lipce.

8. Skowronek – an instrumental piece [00:44]

Józefa Kapusta (z domu Wasiota) ur. w 1904 r. Sromów pow. Łowicz, zam. Gagolin Zachodni pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 5 lipca 1959 r. Gagolin Zach.

9. W Wielki Czwartek, w Wielki Piątek – a song sung during walking with a cock on Easter Monday [00:49]

Jan Aleksandrowicz ur. w 1902 r. Polesie pow. Łowicz zam. tamże – harmonia trzyczędowa (three-row folk accordion). Nagr. 20 sierpnia 1952 r. Polesie.

10. Oberek – a dancing tune [01:07]

Rozalia Kwiecińska ur. w 1885 r. Goleńsko pow. Łowicz, zam. Strugienice pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 12 lipca 1959 r. Strugienice.

11. Tam przy łące, przy zielonej – a song sung during walking with a cock on Easter Monday [00:49]

12. Niesczęsna, niesczęsna godzinecka była – a song sung during walking with a cock on Easter Monday [00:59]

Grzegorz Gać ur. w 1878 r. Skowroda pow. Łowicz, zam. tamże – skrzypce. Nagr. 16 lipca 1959 r. Skowroda.

13. Mazureczek – a dancing tune [00:59]

Rozalia Kwiecińska ur. w 1885 r. Goleńsko pow. Łowicz, zam. Strugienice pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 12 lipca 1959 r. Strugienice.

14. A tu w tej chałupce są tu same głupce – a song sung during walking with a cock on Easter Monday. In a case when the husbandman did not give a collection to the young performers [00:29]

Mieczysław Adamus ur. w 1925 r., zam. Domaniewice pow. Łowicz – skrzypce. Nagr. 25 sierpnia 1952 r. Domaniewice.

15. Oberek – a dancing tune [00:58]

Józefa Jańczak ur. w 1896 r. Drzewce pow. Skierniewice, zam. Lipce pow. Skierniewice – śpiew. Nagr. 22 sierpnia 1952 r. Lipce.

16. Powyndorwał owcarecek, owiecka jego – a shepherd song [00:15]

Franciszek Maradziecki ur. w 1897 r. Mszadla pow. Skierniewice, zam. tamże – skrzypce. Nagr. 22 sierpnia 1952 r. Lipce.

17. Owczarek - a dancing-game tune [00:40]

Maria Tarka ur. w 1925 r. Błędów pow. Łowicz, zam. tamże – śpiew. Nagr. 16 lipca 1959 r. Błędów.

18. Oj, żebyście wiedzieli, a ludziska kochane – a harvest couplet [00:16]

Franciszek Jagoda ur. w 1879 r. Zduny-Wieś pow. Łowicz, zam. tamże – śpiew. Nagr. 21 sierpnia 1952 r. Zduny-Wieś.

19. Nasz Jagoda dobry pan wyjmie rubla i da nam – a harvest song [00:22]
Józef Rosiński ur. w 1900 r. Michowice pow. Skierniewice – skrzypce. Nagr. 10 czerwca 1957 r. Łódź.
20. Oberek – a dancing tune [00:39]
Franciszek Jagoda ur. w 1879 r. Zduny-Wieś pow. Łowicz, zam. tamże – harmonia dwurzędowa (two-row folk accordion). Nagr. 21 sierpnia 1952 r. Zduny-Wieś.
21. Oberek – a dancing tune [00:57]
Zofia Jędrachowicz ur. w 1908 r. Złaków Borowy pow. Łowicz, zam. Łaźniki pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 12 lipca 1959 r. Łaźniki.
22. Posłuchojcie, proszę was, "o wojnie tureckiej – pieśń historyczna - a religious-historical song [06:45]
Izidor Muras ur. w 1893 r., zam. Retki pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 24 sierpnia 1952 r. Retki.
23. Śli dwaj dziadowie po "ubity sosie – a humorous song, a beggar's song parody [01:42]
Mieczysław Adamus ur. w 1925 r., zam. Domaniewice pow. Łowicz – skrzypce. Nagr. 25 sierpnia 1952 r. Domaniewice.
24. Kujawiak – a dancing tune [00:43]
Wiktor Bura ur. w 1886 r. Płaczewo pow. Łowicz, zam. Małszyce pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 9 lipca 1959 r. Małszyce.
25. "Ole, Małszyconka jedna, dale, Błędowionka druga – a courtship song [00:21]
Izidor Muras ur. w 1893 r., zam. Retki pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 24 sierpnia 1952 r. Retki.
26. Oj, siedzi p"od kądzielom, a cuda się ji dziejom – a courtship song [00:25]
Grzegorz Gać ur. w 1878 r. Skowroda pow. Łowicz, zam. tamże – skrzypce. Nagr. 16 lipca 1959 r. Skowroda.
27. Oberek – a dancing tune [00:50]
Wiktor Bura ur. w 1886 r. Płaczewo pow. Łowicz, zam. Małszyce pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 9 lipca 1959 r. Małszyce.
28. Ch"odzieła dziewczyna p"o wiśniowem sadku – a song about loosing a maiden cup (virginity) [01:12]
Grzegorz Gać ur. w 1878 r. Skowroda pow. Łowicz, zam. tamże – skrzypce. Nagr. 16 lipca 1959 r. Skowroda.

29. Kujawiak – a dancing tune [01:12]
Wykonawca nieznany. Nagr. 25 sierpnia 1962 r. Domaniewice.
30. Hej, tam pod las zielenieńki – a maiden song [00:48]
Anna Wróbel ur. w 1880 r. Gaj pow. Łowicz, zam. Bocheń pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 4 lipca 1959 r. Bocheń.
31. Zielona rutka, jałowiec – a social-maiden song [00:54]
Franciszek Maradziecki ur. w 1897 r. Mszadla pow. Skierniewice, zam. tamże – skrzypce. Nagr. 22 sierpnia 1952 r. Lipce.
32. Oberek – a dancing tune [00:59]
Waleria Czubak ur. w 1920 r. Błędów pow. Łowicz, zam. Chaśno I pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 15 lipca 1959 r. Chaśno I.
33. Pomału'tku rozpl'etajcie – a wedding song sung during unbraiding bride's hair [00:58]
Tomasz Latoszewski ur. w 1909 r. Chaśno II pow. Łowicz, zam. tamże – skrzypce. Nagr. 15 lipca 1959 r. Chaśno II.
34. Marsz powitalny grany pannie młodej – a wedding marsh for the bride [00:57]
Maria Brzozowska ur. w 1879 r. Marianka pow. Łowicz, zam. Ostrowiec pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 5 lipca 1959 r. Ostrowiec.
35. "Ubiraj się moja najmilejsa, bo już cas – a wedding song sung on the groom's arrival at the bride's house [00:56]
Józefa Jańczak ur. w 1896 r. Drzewce pow. Skierniewice, zam. Lipce pow. Skierniewice – śpiew. Nagr. 22 sierpnia 1952 r. Lipce.
36. Oj, wyjńdźże matulu z domu – a wedding blessing song [00:22]
37. A wyleciał tyn ptasecek, a z tych prózek – a wedding blessing song [00:18]
Jan Nowak ur. w 1908 r. Boczki pow. Łowicz, zam. tamże. Nagr. 5 lipca 1959 r. Boczki.
38. W imię "Ojca i Syna i Ducha Świętego – a wedding oration before leaving for church [02:51]
Tomasz Latoszewski ur. w 1909 r. Chaśno II pow. Łowicz, zam. tamże – skrzypce. Nagr. 15 lipca 1959 r. Chaśno II.
39. Marsz starodawny do kościoła – an old-style wedding march played during walking to church [00:45]

Stanisława Maciagowska ur. w 1927 r. Boczek pow. Łowicz, zam. tamże – śpiew. Nagr. 5 lipca 1959 r. Boczek.

40. Oj, batem konie, batem, ale niech się koła tocom – a wedding song sung during walking to church [00:29]

Marianna Nowak ur. w 1899 r. Świerdyż pow. Łowicz zam. Boczek pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 5 lipca 1959 r. Boczek.

41. Otwórzcie nam, pani matko, nowy dwór – a wedding song [01:05]

Andrzej Bartłoszewski ur. w 1895 r. Gagolin Południowy pow. Łowicz, zam. Ostrowiec pow. Łowicz. Nagr. 5 lipca 1959 r. Ostrowiec.

42. Kiedy przyjechali, zagrali... – a part of memoir about an old traditional wedding in Łowicz region (ceremonies connected with ceremonial bread and capping) [00:24]

Grzegorz Gać ur. w 1878 r. Skowroda pow. Łowicz, zam. tamże – skrzypce. Nagr. 16 lipca 1959 r. Skowroda.

43. Powolny *Siano grabiła, proso wiązała* – a dancing tune [00:43]

Franciszek Maradziecki ur. w 1897 r. Mszadla pow. Skierniewice, zam. tamże – skrzypce. Nagr. 22 sierpnia 1952 r. Lipce.

44. Oberek – a dancing tune [01:04]

Waleria Czubak ur. w 1920 r. Błędów pow. Łowicz, zam. Chaśno I pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 15 lipca 1959 r. Chaśno I.

45. Tu wesele, tu, da ji tu – a wedding coupler [00:14]

Izydor Muras ur. w 1893 r., zam. Retki pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 24 sierpnia 1952 r. Retki.

46. Aj, stw^orzeł Pan Bóg żabę, a stw^orzeł i bocióno – a humorous couplet [00:10]

Marianna Chlebna ur. w 1930 r., zam. Chaśno pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 15 lipca 1959 r. Chaśno I.

47. Jestem sobie Chaśnioneczka – a couplet [00:11]

Waleria Czubak ur. w 1920 r. Błędów pow. Łowicz, zam. Chaśno I pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 15 lipca 1959 r. Chaśno I.

48. Oj, śpiewała ja bym wam, a kiedy ni mam nuty – a couplet [00:16]

49. Jak chodziła po jarmarku – a couplet [00:24]

Tomasz Latoszewski ur. w 1909 r. Chaśno II pow. Łowicz, zam. tamże – skrzypce.
Nagr. 15 lipca 1959 r. Chaśno II.

50. Kujon – a dancing tune [01:09]

Wiktoria Zbikowska ur. w 1889 r. Zielkowice II pow. Łowicz, zam. Zielkowice III pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 4 lipca 1959 r. Zielkowice III.

51. Jak ja byłym kawałerym, a miałem różne smaty – a couplet [00:18]

Jan Jaski ur. w 1921 r. Stępów pow. Łowicz, zam. Małszyce pow. Łowicz – śpiew.
Nagr. 9 lipca 1959 r. Małszyce.

52. Studzineczka cymborwano, kubełek nad niom – a courtship couplet [00:19]

Urszula Wilk ur. w 1918 r. Strugienice pow. Łowicz zam. tamże – śpiew. Nagr. 12 lipca 1959 r. Strugienice.

53. Od Struginic do Wierznowic – a courtship couplet [00:12]

Józef Rosiński ur. w 1900 r. Michowice pow. Skierniewice – skrzypce. Nagr. 10 czerwca 1957 r. Łódź.

54. Polka – a dancing tune [01:04]

Aniela Kwecińska ur. w 1918 r. Strugienice pow. Łowicz, zam. tamże – śpiew. Nagr. 12 lipca 1959 Strugienice.

55. Oji, śpiewam ja, ci śpiewam – a courtship couplet [00:21]

56. W Strugienicach dziołchy ładne – a courtship couplet [00:20]

Grzegorz Gać ur. w 1878 r. Skowroda pow. Łowicz, zam. tamże – skrzypce. Nagr. 16 lipca 1959 r. Skowroda.

57. Dawna melodia weselna – an old wedding melody [01:07]

Tomasz Latoszewski ur. w 1909 r. Chaśno II pow. Łowicz, zam. tamże – skrzypce.
Nagr. 15 lipca 1959 r. Chaśno II.

58. Kujawiak *od Buńków* tzw. *Sochaczewski* – a dancing tune [00:46]

Waleria Czubak ur. w 1920 r. Błędów pow. Łowicz, zam. Chaśno I pow. Łowicz – śpiew.
Nagr. 15 lipca 1959 r. Chaśno I.

59. A powiedzieli wesełni, ale że dzieuostał cielny – a wedding couplet [00:18]

60. A ta nasza niewiasta, a ulepiono z ciasta – a wedding couplet [00:14]

Marianna Chlebna ur. w 1930 r., zam. Chaśno pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 15 lipca 1959 r. Chaśno I.

61. Oj, starszego družbeczkę, a trzeba "uszanować – a wedding couplet [00:15]
Waleria Czubak ur. w 1920 r. Błędów pow. Łowicz, zam. Chaśno I pow. Łowicz – śpiew.
 Nagr. 15 lipca 1959 r. Chaśno I.
62. Starszy družba, chodźże do nas – a wedding couplet [00:14]
63. Bądźże, družbeczko, bi'śiadny – a wedding couplet [00:13]
Franciszek Maradziecki ur. w 1897 r. Mszadla pow. Skierniewice, zam. tamże – skrzypce.
 Nagr. 22 sierpnia 1952 r. Lipce.
64. Do obiadu – an instrumental wedding piece played before a ceremonial regale [00:50]
Wiktoria Zbikowska ur. w 1889 r. Zielkowice II pow. Łowicz, zam. Zielkowice III
 pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 4 lipca 1959 r. Zielkowice III.
65. Prosieli nas na wesele, postawili nam kapusty – a wedding couplet [00:08]
66. Oj, gorzały my się chce, a gorzały my dajcie – a wedding-convival couplet [00:17]
 Wykonawca nieznan. Nagr. 25 sierpnia 1962 r. Domaniewice.
67. Wypieli, nic nie z"ostawiel – a convival-couplet [00:15]
68. Do obiadu weselnego – an instrumental wedding piece played before a ceremonial regale [00:57]
Franciszek Maradziecki ur. w 1897 r. Mszadla pow. Skierniewice, zam. tamże – skrzypce.
 Nagr. 22 sierpnia 1952 r. Lipce.
69. Do obiadu weselnego – an instrumental wedding piece played before a ceremonial regale [00:57]
Marianna Nowak ur. w 1899 r. Świerzydz pow. Łowicz zam. Boczki pow. Łowicz – śpiew.
 Nagr. 5 lipca 1959 r. Boczki.
69. Oji, pada desc, a'le na wodzie się burzy – a wedding couplet [00:45]
Franciszek Maradziecki ur. w 1897 r. Mszadla pow. Skierniewice, zam. tamże – skrzypce.
 Nagr. 22 sierpnia 1952 r. Lipce.
70. Oberek – a dancing tune [01:07]
Janina Krawczyk ur. w 1918 r. Błędów pow. Łowicz, zam. Boczki pow. Łowicz – śpiew.
 Nagr. 5 lipca 1959 r. Boczki.
71. Ale, załóżwa się, panie – przyśpiewki – a wedding couplet [01:25]
Andrzej Bartłoszewski ur. w 1895 r. . Gagolin Południowy pow. Łowicz, zam. Ostrowiec
 pow. Łowicz. Nagr. 5 lipca 1959 r. Ostrowiec.

72. Dwa chleby złożone, obkręcone prześcieradłem... – a part of memoir about an old traditional wedding in Łowicz region (ceremonies connected with ceremonial bread and capping) [01:16]
- Władysław Warszawski** ur. w 1917 r. Chlebowice pow. Łowicz zam. Waliszew Stary pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 15 lipca 1959 r. Waliszew Stary.
73. Nasz panowie chmurzy – a wedding song about ceremonial bread [00:20]
- Mieczysław Adamus** ur. w 1925 r., zam. Domaniewice pow. Łowicz – skrzypce. Nagr. 25 sierpnia 1952 r. Domaniewice.
74. Oberek – a dancing tune [01:08]
- Józefa Jańczak** ur. w 1896 r. Drzewce pow. Skierniewice, zam. Lipce pow. Skierniewice – śpiew. Nagr. 22 sierpnia 1952 r. Lipce.
75. A "usiońdźże, ty Marysiu, na dzieży – a capping song [00:16]
- Anna Wróbel** ur. 1880 r. Gaj pow. Łowicz, zam. Bocheń pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 4 lipca 1959 r. Bocheń.
76. Włosy moje, włosy, móle my wos jedzom – a capping song [00:34]
- Marianna Nowak** ur. w 1899 r. Świerzyd pow. Łowicz zam. Boczek pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 5 lipca 1959 r. Boczek.
77. Dobranoc ci, panno młoda – a capping song [01:05]
- Urszula Wilk** ur. w 1918 r. Strugienice pow. Łowicz zam. tamże – śpiew. Nagr. 12 lipca 1959 r. Strugienice.
78. Wyleciała spod kominka żabka – a capping couplet [00:14]
- Józef Rosiński** ur. w 1900 r. Michowice pow. Skierniewice – skrzypce. Nagr. 10 czerwca 1957 r. Łódź.
79. Oberek – a dancing tune [01:07]
- Maria Brzozowska** ur. 1879 r. Marianka pow. Łowicz, zam. Ostrowiec pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 5 lipca 1959 r. Ostrowiec.
80. A nasa Marysia na cepeczek prosi – a capping song [00:31]
- Grzegorz Gać** ur. w 1878 r. Skowroda pow. Łowicz, zam. tamże – skrzypce. Nagr. 16 lipca 1959 r. Skowroda.
81. Mazurek – a dancing tune [00:38]

Franciszek Jagoda ur. w 1879 r. Zduny-Wieś pow. Łowicz, zam. tamże – śpiew. Nagr. 21 sierpnia 1952 r. Zduny-Wieś.

82. A dobry dzień pannie młody – a wedding song [00:33]

Franciszek Maradziecki ur. w 1897 r. Mszadla pow. Skierniewice, zam. tamże – skrzypce. Nagr. 22 sierpnia 1952 r. Lipce.

83. Wesolego na drogę – an instrumental wedding piece. A farewell song [00:58]

Stanisława Maciągowska ur. w 1927 r. Boczki pow. Łowicz, zam. tamże – śpiew. Nagr. 5 lipca 1959 r. Boczki.

84. Oj, nieszczęśliwi chrzestni – humorous couplet sung after christening [00:19]

Marianna Nowak ur. w 1899 r. Świrydz pow. Łowicz, zam. Boczki pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 5 lipca 1959 r. Boczki.

85. Aj, chrześni, moi chrześni (pieśń poprzedza zapowiedź Jadwigi Sobieskiej) – humorous couplet sung after christening [00:27]

86. Aj, komusia komusi – humorous couplet sung after christening [00:10]

Józef Rosiński ur. w 1900 r. Michowice pow. Skierniewice – skrzypce. Nagr. 10 czerwca 1957 r. Łódź.

87. Oberek – a dancing tune [00:36]

Franciszek Jagoda ur. w 1879 r. Zduny-Wieś pow. Łowicz, zam. tamże – śpiew. Nagr. 21 sierpnia 1952 r. Zduny-Wieś.

88. Gwiazdo ślicna wspaniała, Czynstochosko Maryja – a religious song for Virgin Mary [00:20]

Jan Nowak ur. w 1908 r. Boczki pow. Łowicz, zam. tamże. Nagr. 5 lipca 1959 r. Boczki.

89. Zgromadziliśmy się pod tą figurę krzyża... – a funeral oration [02:25]

Zofia Jędrachowicz ur. w 1908 r. Złaków Borowy pow. Łowicz, zam. Łańniki pow. Łowicz – śpiew. Nagr. 12 lipca 1959 r. Łańniki.

90. Witaj Janie z Bolesława – a funeral song [00:56]

